

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

Jaargang 59, no. 7

12 november 1983

Luthernummer 1483-1983

Portret van Luther uit 1524.

Genade en vrede

1. De samenklank van het evangelie

We zoeken met de woorden boven dit artikel Maarten Luther te karakteriseren. Een karakteristiek van hem, van zijn 'weg en werk' ¹ zal vóór alle dingen een karakteristiek van zijn *prediking* moeten zijn. Luther heeft zijn leven lang gepreekt, 'gelegen en ongelegen'. Zijn niet-aflatende polemie, zijn professorale werkzaamheid, zijn bijbel-vertaling en bijbel-commentaren, alles staat in dienst van de prediking! We kunnen maar moeilijk bij hem een systematisch overzicht van zijn theologie vinden. ² Daarvoor kunnen we beter terecht bij zijn intieme medewerker aan de Wittenberger Universiteit, de jongere Philippus Melancton. Hij publiceerde in 1521 zijn *Theologische Hoofdlijnen (Loci Communes)* en kanaliseerde daarin zo goed als hem maar mogelijk was die vurige lava-stroom van Luther's prediking. ³ Luther maakt ons de korte karakteristiek dus niet gemakkelijk. Ieder woord is altijd weer een gelegenheids-woord geweest. En toch! Als we er maar goed op letten dat heel zijn levenswerk en zijn levensworsteling zich in zijn prediking samentrekt én als we er op letten dat het Luther in die prediking niet er om ging allerlei beschouwingen — meer of minder belangwekkend — uit te dragen, maar dat één hartstocht hem bezielde: 'het hoogheilig evangelie van de glorie en genade van God' aan de man te brengen ⁴, — dan is het ook weer niet moeilijk een korte karakteristiek te geven.

Waarom zouden we het niet proberen met de woorden 'genade en vrede'? We horen daarin de *samenklank* van het evangelie. In de priesterzegen van Numeri 6 wordt van de kant van de HERE, de

INHOUD LUTHERNUMMER: *Genade en vrede*. Luthers paradijspoort. Luthers werk voor Hans en Greta. Luther en de kerkmuziek. Luthers bijbelvertaling: Het levende Woord in levend Duits. Luther en het zondvloedgebed. Opvoeden met een appel in de rechterhand. Gedichten. Boekenrevue: Lector over Luther. Persschouw: De kerk is niet populair. Luther is zo leesbaar. Luther en het onderwijs. 'Mens tussen God en duivel'.

God van het Verbond, genade en vrede op de gemeente van Israël gelegd (Num. 6, 25, 26). En de apostelen Paulus en Petrus groeten de gemeente, waaraan zij schrijven, nooit anders dan met 'genade en vrede'. Nú is het Nieuwe Verbond. Gods aangezicht licht nu over de gemeente *in Christus*. *In Hem* verheft God zijn aangezicht. Zo komt nu 'genade en vrede' van de Christus door de bediening van de Geest. Dat is vervulling van heil! Maar het blijft dezelfde genade en vrede van de God van het Verbond, van Hem die is en die was en die komt (Openb. 1, 4). Het evangelie van al de Schriften klinkt samen in deze tweeklank. Ieder die tot preken wordt geroepen, mag dan ook aan deze canon worden gemeten! We zoeken maar niet alleen korte, samenvattende woorden voor het levenswerk van een grote uit de geschiedenis. *We meten tegelijk*. We meten met de maat van het evangelie. Horen we in de klank van die sterke stem uit Wittenberg de samenklank van het evangelie van Oude en Nieuwe Testament? Weten we dat, dan weten we waar we aan toe zijn met de Luther-herdenking.

Weggestorven klanken

Wanneer Luther het 'hoogheilig evangelie' van Gods genade gaat verkondigen, is het niet zo dat hij door *de term* 'genade' op te nemen, een woord weer plaats zou hebben gegeven in de taal van de kerk, dat vóór die tijd in onbruik en vergetelheid zou zijn geraakt. Integendeel! We kunnen zeggen: het ging Luther om Gods genade, maar het ging daar in de middeleeuwse kerk niet minder om. Hetzelfde geldt trouwens de eeuwen door van Rome.⁵ Voor Thomas van Aquino, de grote kerkleraar uit de Middeleeuwen, wiens woord ondanks

alle latere ontwikkeling in de roomse theologie een zeer groot gezag houdt⁶, is de verhouding van 'natuur' en 'genade' centraal in het geheel van zijn theologie. Maar overeenstemming in *woorden* houdt nog geen overeenstemming in in *de zaak*! 'Genade' is voor Thomas en voor heel de middeleeuwse scholastiek niet vóór alles de grote tegenstelling tot de zonde (ook al heeft men natuurlijk wel weet van de noodzaak dat schuld en smet van de zonde wordt weggenomen), maar is tegenstelling tot 'de natuur'. In de 'natuurlijke staat' is de mens, ook in het paradijs, in feite on-af. Wil hij tot zijn doel komen, dat is de aanschouwing Gods, dan moet hij iets bóven-natuurlijks in de ziel ontvangen. Dat is *de genade*, waardoor de mens deel kan ontvangen aan de goddelijke natuur. Het is deze genade die hem in de gevallen staat wordt ingestort door de sacramenten. Door de kracht daarvan verheft hij zich tot de boven-natuurlijke orde. Genade geeft ongetwijfeld herstel van de kwetsuren van de zonde. Maar de eigenlijke functie van de 'geschapen genade' ligt niet in het *herstel*, maar in de *verheffing* van de mens. En zij is een 'aan den mensch toegevoegde kwaliteit'.⁷ Daarom is voor de Middeleeuwen de *verbinding* tussen het woord van het evangelie en de verkondiging daarvan én de goddelijke genade in de mens niet wezenlijk. Zoals ook *het geloof in dit woord* geen wezenlijke functie kan krijgen.

Gaan we op de *termen* af, dan moeten we zeggen: we horen in de wereld van de Middeleeuwen overal de klank van de genade. Maar letten we op de *inhoud* van de termen en op het *verband* waarin zij voorkomen, dán moeten we zeggen: er is in deze breed uitgesponnen theologie en vooral ook in de massieve kerkelijke, sacramentele praktijk geen ruimte voor dit woord *als* woord-van-de-genade, Hand. 14,3; 20,32 en voor het evangelie (de blijde boodschap) *als* evangelie-van-de-genade, Hand. 20, 24. De term handhaaft zich wel in de collegezaal en in het theologisch betoog, maar de *prediking* van de genade als verkondiging van de vergeving der zonden is weggestorven. Soms denk je: het was beter dat de term zelf ook maar in onbruik was geraakt, dan zou de verwarring niet zo groot zijn geweest! De ruimte van de kerkgebouwen was vol van gerucht-van-genade, maar er werd geen wóórd van genade meer verkondigd met bevel van geloof en bekering.

3. *Luther luidt de klok van het evangelie*

Tegen deze achtergrond staat Maarten Luther. We kunnen het hele, ontzaglijke levenswerk niet in een kort artikel overzien. We kunnen het nu wél samenvatten in dat éne: Luther préekte de genade weer, het evangelie van genade en vrede.

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

KERNREDACTIE: DR. K. VELING (eindredacteur), DS. C. J. SMELIK, DR. W. G. DE VRIES.

BREDE REDACTIE: PROF. DRS. D. DEDDENS, PROF. DR. J. DOUMA, PROF. J. KAMPHUIS, PROF. DR. C. TRIMP, DS. C. J. SMELIK, DR. K. VELING, DR. W. G. DE VRIES.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
K. Veling, Postbus 99, 8050 AB te Hattem.

ADMINISTRATIE: Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.
Postrekening 406040 - Postbus 25, 4460 AA Goes - Tel. (01100) 15591

Advertenties 35 cent per mm. Contracttarief op aanvraag.
Advertenties (01100) 27555, toestel 10.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

Abonnement: f 69,— per jaar — Buitenland: f 121,20 per jaar (zeepost).

Losse nummers f 1,25 (excl. porto).

Het is niet toevallig dat hij, en ook Calvijn, de oudtestamentische priesterzegen uit Numeri 6 een plaats hebben gegeven in de orde van de kerkdienst, waar wij deze zegen nog altijd hebben. De vraag: hoe krijg ik een genadig God? staat metterdaad centraal voor Luther.

Men heeft hem op dit punt van gereformeerde zijde wel gekritiseerd. Staat *de mens* ('hoe krijg ik...!') hier niet teveel in het middelpunt? Heeft Calvijn niet een noodzakelijke verdieping aangebracht met zijn grote thema van de *heerlijkheid Gods*?

We zullen dat laatste niet ontkennen, al noteren we wél dat we Luther reeds in zijn 95 stellingen het evangelie horen typeren als 'het evangelie van de *glorie* en de *genade* van God'. Die twee en dat in deze volgorde horen voor Luther bijéén.

Maar ook als we het bij die levensvraag houden: 'hoe krijg ik een genadig God?', dan moet men er wel op letten dat het Luther vooral om dat 'hoe' is te doen. Het gaat hem om de *wijze* van Gods werken in de toedeling van 'genade en vrede'. Hij heeft leren zien dat de middeleeuwse kerk een *vreemde* weg heeft genomen en toen ook bij een 'genade' uitkwam die niet meer de genade is, die in Christus wordt geschonken. Zó werd zijn levensvraag: *in welke weg* kom ik tot de kennis van de genade van God? *Die weg* heeft Luther gepredikt. Het is de *weg van het geloof*. Want Gods genade — God zelf als genadig God — komt in het wóórd van zijn genade tot ons. Woord en geloof behoren bijéén. Zo vinden we alléén in de weg van het geloof 'genade en vrede'.

Als Luther in 1519 in Leipzig is om deel te nemen aan één van de beslissende godsdienstgesprekken van het begin van de reformatie, dan houdt hij op de eerste dag daarvan een preek — die kans liet hij zich niet ontglippen! — en daarin horen wij precies wáár het Luther om gaat. Hij zegt: we moeten weten waar we met God aan toe zijn, zullen we een vrolijk geweten hebben, dat wil zeggen: vrede in onze consciëntie. Wanneer iemand twijfelt, zo zegt Luther, en het niet voor zeker houdt, dat hij een genadig God heeft, dan heeft hij ook niet. Als hij gelóóft, dán heeft hij.⁸

Dit is de levensboodschap van Luther geworden in al de jaren van zijn rusteloos werken en polemiek, in zielszorg en op college, in zijn talloze publicaties.

Het gaat er Luther steeds om dat éne, dat de mensen zullen verstaan *wat genade is*, — niet een in de mens ingestorte kwaliteit —, niet een zaak die verbonden is met menselijke medewerking, menselijke goede werken. Nee, want dan zou *het geloof* geen plaats hebben. 'Door het geloof uit genade' — dat is een tweeslag die voor Luther niet

meer uit elkaar is te breken.⁹ In 1522 houdt hij een preek over het antwoord dat Christus in Matt. 11 aan de discipelen van Johannes de Doper geeft, nl.: 'Gaat heen en boodschap Johannes wat gij hoort en ziet: blinden worden ziende en lammen wandelen, melaatsen worden gereinigd en doven horen en doden worden opgewekt en *armen ontvangen het evangelie*', Matt. 11, 4, 5. Christus stelt hier de prediking van het evangelie bóven al zijn andere messiaanse werken, die toch zó ontzaglijk veel indruk moesten maken. Bij de behandeling van deze tekst zegt Luther: het gaat hier om de belofte, om de toezegging van Gods genade én van de vergeving der zonden en dát is nu eigenlijk *het evangelie*. Hij wil het er dan wel inhameren: 'Ik zeg het nóg eens en nóg eens, dat het evangelie niet anders is dan de goddelijke toezegging van zijn genade én de vergeving der zonden'. En in polemiek tegen de roomse genadeleer gaat hij verder: de theologen hebben tot nu toe de brieven van Paulus niet begrepen. Ze denken dat het evangelie een nieuwe wet is. En Christus een wetgever zoals Mozes. Maar daarmee doet men niet anders dan het evangelie toesluiten en alle dingen verbergen. Bij het evangelie behoort niet (verdienstelijk) werk, maar alléén geloof. Want het evangelie is helemaal toezegging en aanbieding van Gods genade. En die toezeggingen zijn 'op Christus gesteld'. Alleen in en door Hem ontvangen wij door het geloof de genade van de vergeving der zonden.¹⁰

In deze zelfde tijd (1521) geeft Luther's jonge collega in Wittenberg, Philippus Melanchton dus de eerste 'korte dogmatiek' van de reformatie, *Theologische Hoofdlijnen*.¹¹ Geen wonder dat hierin centraal staat de bestrijding van de roomse gedachte dat 'genade' een kwaliteit in de ziel zou zijn. Het is prachtig om te zien, hoe zorgvuldig Melanchton na een bijzonder felle polemiek tegen de 'thomisten' de betekenis van de hebreeuwse en griekse woorden voor genade nagaat om de kracht ervan zo duidelijk mogelijk weer te geven: 'Genade is niets anders, indien het op het allernauwkeurigst omschreven zal worden, dan Gods goede gunst jegens ons of zijn barmhartigheid over ons. Het woord 'genade' betekent dus niet een of andere kwaliteit in ons, maar eerder deze barmhartigheid of goedgunstigheid jegens ons'.

Nu we toch in de Wittenbergse collegezaal zijn, laten we ook luisteren naar professor Maarten Luther! Hij heeft tot twee keer toe de brief van Paulus aan de Galaten op college uitgelegd. De eerste keer in 1516/1517. Later nog eens in 1531. Deze brief, waarin de gerechtigheid uit het geloof door de apostel in volstreekte tegenstelling tot iedere wets- en werkgerechtigheid wordt gezet,

was voor Luther lievelingslectuur: 'ik ben er mee getrouwd, 't is mijn Kätthe van Bora!'. Tot twee keer toe krijgt hij dus ook met het begin van de brief te maken en met de groet van 'genade en vrede', Gal. 1, 3. Dan wordt duidelijk, hoe Luther in zijn eigen tijd er toe verwaardigd is de *apostolische* prédiking van de Christus weer door te geven, met nieuwe, onvermoede kracht. In zijn eerste kommentaar zegt hij over het begin van deze brief: zo vaak het woord van God gepreikt wordt, wordt vreugde geschonken, en de rust van het geweten, 'want het is het woord van de genade, van de vergeving, goed en zoet...'.¹² De tweede keer gaat hij breed op die tweeslag 'genade en vrede' in en dan horen we heel de boodschap van het evangelie in de éénheid ervan: 'deze beide woorden omvatten heel het christelijk geloof'. Genade is immers vergeving der zonden. Vrede een blij en rustig geweten. Vrede kan nooit worden genoten, tenzij de zonden vergeven zijn. De wet beschuldigt het geweten en verschrikt vanwege de zonde. Die kan niet door goede werken worden weggedaan, maar enkel en alleen door de genade. Velen hebben gezwoegd om hun geweten te bevrijden door de werken. Maar het haalt niets uit.

Zo zegt Luther het letterlijk! Midden in het latijnse dictaat van het college staat hier (zoals trouwens dikwijls bij Luther!) de duitse woorden: 'es thuts nichts'. Je hoort de hoogleraar, die verkondiger van het evangelie blijft in de academische gehoorzaal, met zijn studenten bezig: ze moeten toch zien wáár het in de grote strijd om gaat!

Daarom, zo vervolgt Luther weer, moet het woord van de genade worden gehoord en moet daarop voortdurend worden gesteund.¹³

'Genade en vrede' — Luther zegt: daar heb je het evangelie in een notedop. En wanneer we nu ook het oor bij Luther te luisteren leggen —, of dat is bij de jonge Luther in de eerste uitleg van de brief aan de Galaten nog vóór hij in de strijd tegen de aflat de 95 stellingen publiceerde óf in de eerste tijd van de reformatie, de preken uit 1519 en 1522 óf de al oudere Luther van de Schmalkaldische artikelen van 1537 — *altijd* is ook van Luther te zeggen: hier, in *déze* tweeslag, heb je de prediking van deze man in een notedop!

En dan is het genade — *naar de Schrift*. Geen genade als noodzakelijke aanvulling van de natuur, maar genade in de tegenstelling tot de zónde.

En dan is het vrede — *naar de Schrift*. De vrede van het tot rust gebrachte geweten — en dat niet in de zin van een religieus subjectivisme en personalisme, maar in de diepe zin van het Woord van God: door de vergeving der zonden is de verhouding tussen God en ons hersteld — van Gód uit, in Christus! — en daarom brengen we door het

geloof ons hart tot rust voor Hem, vgl. 1 Joh. 3, 20.

Dat is dan in de geschiedenis van de kerk gebeurd: het vuur van het evangelie laaide weer op vanonder de as van de eeuwen vandaan!

4. Onherroepelijk

Omdat het Luther om *het woord* ging — het woord van 'genade en vrede', daarom weet hij zich (vanaf 1519) in een fundamentele tegenstelling tot Rome. *Daar heerst het woord niet meer!* Dat mensen zich bóven het woord van het evangelie stellen, het is voor hem de anti-christelijke zonde in de kerk. Daarom verwacht hij ook niets van een vredes-concilie.¹⁴ In pauselijke concilies heerst het Woord niet. Als mensen-woord onherroepelijk en onfeilbaar wordt, dan is dat een definitief kerkelijk faillissement.

In de Luther-herdenking van dit jaar is eigenlijk één van de grote vragen: wat moeten we aan met Luther's radicale polemieken tegen Rome in een tijd van groeiende 'oecumenische' verbondenheid, óók met Rome? Men tracht Luther in dat 'oecumenische' kader een plaats te geven. Vaak probeert men — m.i. ten onrechte — aan te tonen dat vandaag aan de dag de tegenstelling op dat allesbeheersende punt van de genade, toch niet meer zó scherp ligt als vroeger. Trouwens, men vraagt zich toch ook hoe langer hoe meer af: is Luther en is zijn woord voor ons mensen van het einde van de 20e eeuw niet *vreemd* geworden? Het gaat ons in een tijd van nucleaire dreiging om het naakte bestaan, om de vraag van het overleven. Dat is toch nog wat anders dan de vraag om een genadige God? De vraag naar de levende God is er voor ons eerder dan die van een genadig God.

En inderdaad — onze tijd is niet meer die van de 16e eeuw, al moeten we niet vergeten dat Europa juist tóen ook voor de vraag stond: kunnen we nog overleven? De dreiging uit het Oosten (de Turken) was toen niet minder reëel dan nu! En in die tijd heeft Luther de éne klok geluid, de klok van het evangelie, de klok van 'genade en vrede'. Ik zeg niet: onze tijd is dezelfde als zijn tijd. Ik zeg ook niet: we kunnen volstaan met gedachteloos repeteren van de woorden die tóen geschreven, van de preken die tóen gehouden zijn. Maar ik zeg wél: er is één *eeuwig* evangelie. Dat is voor *alle* tijden. God blijft trouwens alléén in de Christus *de Levende* als de Genadige. Dat is het éne evangelie. Dát is onherroepelijk. Ik zeg ook: de dreiging van een nucleaire oorlog is nog maar klein vergeleken met de dreiging van Gods eeuwige toorn. *Zonde* is ook voor ons onze eigen diepe afgrond van schuld. Maar tegenover zonde staat — genade! De genade van Christus — Vrede-vorst. Dat is niet de vreemdheid van een prediking uit

vervlogen eeuwen. Dat is de wonderlijke vreemdheid van het evangelie, de vrolijke boodschap van wat geen oog heeft gezien, geen oor gehoord, nooit in het hart is opgeklommen — dat heeft Gód bereid voor ons: vergeving van zonden en daarom: vrede, rust van geweten, terwijl wij toch ons leven hebben verknoeid en verknoeien. Het duistere raadsel van onze zonde blijft en blijft kwellen. En dáár tegenover het stralende geheimenis van schuldvergevende, zonde-overwinnende genade!

Het gaat in de herdenking van de reformatie niet om anti-papisme nieuw leven in te blazen. Maar de her-ontdekking van het evangelie, dáárop mogen we niet terug-komen. Want het is Gods éne gave en de prediking ervan is de éne roeping van de kerk.

Het evangelie blijft de fakkel. En om het evangelie heen is het licht: 'genade en vrede'. Daarom blijft het éne appèl tot geloof. Want genade is woord-genade en een ándere poort tot de vrede dan de poort van het evangeliewoord is er niet.

Maar deze poort is wel geopend in en door de Christus. Wettig! Hier schrijft niemand: Verboden toegang. Hier, bij de troon der genade, waar de Vrede-vorst zit en wij God Almachtig ontmoeten. Laten we dan toetreden. We herdenken maar geen mens. We vieren de prediking van het evangelie.

Dát is onherroepelijk.

J.K.

¹ Een meest-pakkende en indringende schets van Luther gaf W. J. Kooiman in *Luther. Zijn weg en werk*. Amsterdam⁴, 1954. Vgl. ook van gereformeerd standpunt Tj. Boersma, *Het evangelie opnieuw ontdekt. De betekenis van Luther voor de reformatie van de kerk*.

² Het meest handzame is m.i. de *Grote Catechismus*, die Luther ten dienste van de predikant-catecheten in 1529 schreef en die ook in het corpus van de Lutherse belijdenisgeschriften is opgenomen. Wie deze Catechismus in bezit heeft (event. in nederlandse vertaling van prof. P. Boendermaker) heeft een kostbaar stuk van de reformatorische erfenis!

³ Melancthon's *Loci Communes* staan niet zo best bekend. Hier heeft de protestantse scholastiek binnen de wittenbergse reformatie een aanvang genomen. Hier is het evangelie van de vrije genade tóch weer in een synthese gebracht met de leer van de menselijke vrije wil. Laat dat waar zijn voor latere drukken van de *Loci Communes*, bij voorbeeld ook voor de druk die ten grondslag ligt aan de Franse vertaling van 1551 (door Calvin van een voorrede voorzien!). Dirk van Dijk gaf van deze vertaling weer een nederlandse weergave in de bekende serie *Stemmen uit Wittenberg*. Het genoemde geldt echter niet voor de eerste druk van 1521. Een fascinerend, meeslepend geschreven boekje, waarin het volop vóórjaar is: het zwellen van de knoppen belooft een rijke bloei van reformatie!

⁴ De 62e stelling van de 95 stellingen: 'De ware schat van de kerk is het hoogheilig evangelie van de glorie en genade van God'.

⁵ Het is niet toevallig dat G. Kreling e.a. in 1953 hun 'studies ten dienste van het gesprek Rome-Reformatie' het licht doen zien onder de gemeenschappelijke titel *Genade en Kerk* (Utrecht-Antwerpen, 1953), vgl. hierin A. Maltha, *De leer over de goddelijke genade bij de katholieke theologen*, 155-206.

⁶ Vgl. B. Wentsel, *Natuur en genade. Een introductie in en confrontatie met de jongste ontwikkelingen in de rooms-katholieke theologie inzake dit thema* (diss. Kampen-Oudestraat), Kampen 1970, 450 'Hoezeer de monopolistische positie van Thomas is aangetast, hij blijft een belangrijk oriënteringspunt, een gezaghebbend doctor communis, en men dient ook in de tweede helft der 20e eeuw rekening met hem te houden, wil men de achtergronden der rk theologie en filosofie verstaan'.

⁷ Vgl. de meesterlijke uiteenzetting van H. Bavinck in zijn *Gereformeerde Dogmatiek*, o.m. III, 579 e.v., met de samenvatting op 580 v.: 'De genade is bij Rome in de eerste plaats eene boven de natuuroorde aan den mensch toegevoegde qualiteit, waardoor hij in beginsel in eene bovennatuurlijke orde opgenomen, de aanschouwing Gods deelachtig wordt, en zulke bovennatuurlijke werken verrichten kan, welke ex condigno het eeuwige leven verdienen. De vergeving der zonden is hier ondergeschikt, het geloof heeft slechts praeparatoire waarde; hoofdzaak is de verheffing des menschen boven zijne natuur'.

⁸ Luther preekte op 29 juni 1519 in de slotkapel over de tekst van de dag Matt. 16, 13-19, vgl. voor het hier vrij weergegeven citaat de *Weimarer Ausgabe* (WA) van zijn werken, 2, 249: '... man mus wissen, wie man mit got dran sey, solle anders das gewissen frolich sein und besteen: wan so jemand daran zweyfelt und nit fest darfur helt, er hab einen gnedigen got, der hat yn auch niet, wie er glaubt, so hat er, darumb so mag nymant wissen, das er in gnaden sey und got ym günstig sey, dan durch den glauben, glaubt er es, so ist er selig, glaubt er es nit, so ist er verdampft'.

⁹ Zo bij voorbeeld ook in de *Schmalkaldische artikelen* van 1537: de verdienste van Christus verkrijgen wij niet door ons werk, maar door het geloof uit genade, niet door de macht van de paus, maar door de prediking of het Woord Gods voorgesteld.

¹⁰ Adventspostille, 1522 over Matt. 11, WA, 2, 158.

¹¹ De tekst van de eerste druk in *Melancthon's Werke in Auswahl* (uitg. Robert Stupperich), Gütersloh 1978. Het in de tekst geciteerde op pag. 104.

¹² '... quia est verbum gratiae, remissionis, bonum et suave', WA, 1, 453.

¹³ WA 40, 1, 73 e.v. Het begin van het geciteerde luidt als volgt: 'Includunt ergo haec duo, videlicet Gratia et Pax, totum Christianismum, Gratia remissionem peccatorum, Pax laetam et quietam conscientiam. Pax nunquam haberi potest, nisi peccatum sit remissum'.

¹⁴ In de *Schmalkaldische artikelen* heeft hij daar het zijne van gezegd. Ook reeds in het vroege geschrift *Von dem Papsttum zu Rom* van 1520 en in het latere, zo belangrijke *Von den Konzilien und Kirchen* uit 1539.

Luthers paradijspoort

Luthers weg naar het evangelie liep via vernieuwd inzicht in de betekenis van Romeinen 1,17. Betekent dit dat één bijbelvers een copernicaanse wending kan brengen in kerk en theologie? En was Luthers inzicht op dit punt werkelijk nieuw? In dit artikel komt de exegese van Romeinen 1,17 ter sprake in het kader van Luthers weg naar het licht.

Paradijspoort in Romeinen 1,17

In zijn voorrede bij het eerste deel van de verzamelde Latijnse geschriften (1545) geeft Luther een belangwekkende terugblik op zijn geleidelijke breuk met Rome en de paus. Hij vertelt daarin hoe hij langzamerhand tot zijn inzichten is gekomen in een weg van studie en doceren. Daarbij was Romeinen 1,17 voor hem van beslissende betekenis.

De apostel Paulus spreekt in dit vers over 'Gods gerechtigheid' die in het evangelie wordt geopenbaard. Nu haatte Luther, zoals hij vertelt, deze uitdrukking. Hij was van huis uit gewoon om bij 'Gods gerechtigheid' te denken aan 'Gods straffende, vergeldende gerechtigheid'. En van de docenten in de theologie had hij ook nooit anders geleerd. Nu wist Luther zich, ook als onberispelijk levende monnik, een onverzoend zondaar voor God. De gerechtigheid van deze God stond als een brok graniet midden op zijn levenspad. En inwendig morde Luther tegen God, dat Hij ons zijn gerechtigheid niet alleen in de tien geboden voorhoudt, maar ook nog eens een keer in het evangelie. Zo botste hij op woorden van Paulus en piekerde er dag en nacht over.

Op een goede dag liet God hem echter zien hoe in Romeinen 1,17 het begin van het vers moet worden verbonden met het slot: 'De rechtvaardige zal uit geloof leven'. Hij begreep toen opeens en voorgoed dat het in dit vers niet gaat om de 'straffende gerechtigheid' van God, maar om de 'toegekende gerechtigheid van de zondaar'. Onze rechtvaardiging wordt bekend gemaakt in het evangelie. God houdt ons daarin niet voor hoe streng Hij zelf is, maar hoe rechtvaardig Hij ons wil maken door het geloof in Jezus Christus. Het gaat hier niet om Gods 'formele of actieve' gerechtigheid, maar om de 'passieve' gerechtigheid die ons *wordt* verleend. Het blok graniet opende zich en werd een deur: een poort naar het paradijs, zoals Luther uitroept.

Vanuit het nu gewonnen inzicht doorwandelde Luther opnieuw de al zo vaak gelezen Schriften en overal zag hij het nu verplichten. Het bittere woord

uit Romeinen 1,17 werd hem tot het 'allerzoetste woord'.

Terecht heeft Stracke gezegd dat Luthers worsteling met Romeinen 1,17 het 'Fundamentele Erlebnis' (grondlegend gebeuren) is van de Reformatie. Hoewel Clemen¹ hier iets op wil afdingen, moet toch worden vastgehouden dat Luthers bovengenoemde strijd heeft plaatsgevonden in de jaren vóór de Reformatie: het gaat hier inderdaad om de funderingen voor het latere gebouw. Zonder in te gaan op de details van Luthers voorrede uit 1545 kunnen we zeggen dat hierin wordt teruggezien op de periode 1512-1519. In 1519 bezit Luther zijn nieuwe inzicht in Romeinen 1,17 reeds langere tijd. Hij had het al verworven voordat hij de Psalmen opnieuw ging uitleggen (1518) en wel bij de lectuur van Romeinen (colleges hierover begonnen in 1515 met het Paasfeest). Luthers paradijspoort ging in Romeinen 1,17 reeds voor hem open in of voor 1515. In zekere zin zou men het begin van de grote Reformatie ook kunnen stellen omstreeks 1515 in plaats van rond 1517. Voordat de deur van de slotkapel in Wittenberg in beeld kon komen, moest eerst de poort van Romeinen opengaan.

Het evangelie van genade: sleutel op de Schrift

Het resultaat van Luthers strijd met Romeinen 1,17 is geweest dat hij de Schrift leerde lezen vanuit het evangelie van Gods genade. Wij hoeven daar in dit artikel niet over uit te weiden. Het is genoeg bekend hoe Luther de ogen weer heeft geopend voor de volkomen vrijspraak van de volkomen zondaar door het volmaakte offer van Christus Jezus voor allen die geloven. Het evangelie doet ons weer met God in het paradijs zijn (verg. Lc. 23,43) en wijst ons daarheen de weg. Door het geloof *alleen* wordt de zondaar gerechtvaardigd. Dit evangelie is te vinden in Paulus' brieven, maar niet minder in de Psalmen en de Profeten. Het gaat Luthers bijbeluitleg overstralen en brengt vele dichters en musici van het geestelijke geloofslid op de been in de volgende honderd jaar.

Voordat wij ons afvragen in welke verhouding dit herwonnen inzicht in het evangelie nu staat tot dat éne vers in Romeinen, moeten wij goed zien dat Luther de Schriften heeft verstaan in hun kern, toen hij de Christus zag als enige Middelaar voor arme zondaren. Het paradijs van het evan-

¹ Introductie op de tekst van Luthers voorrede (WA 54, 176 vv).

gelie is voor hem opengegaan door Gods genade, maar hoe te denken over het poortje waardoor Luther dacht binnen te komen?

Een geblokkeerde Luther voor Romeinen 1,17

Luthers grote probleem bij Romeinen 1,17 lag in de uitdrukking 'Gods gerechtigheid'. Het werkelijke probleem was echter niet exegetisch van aard. Wij stuiten hier eerder op een soort blokkering bij de mens Luther. De tekst was niet zo stug, maar hij zelf opereerde vanuit een verkrampte kijk op 'Gods gerechtigheid'. Dit bracht hem ertoe een tegenstelling op leven en dood te zien tussen de éne exegese ('Gods eigen gerechtigheid') en de ándere ('onze rechtvaardiging').

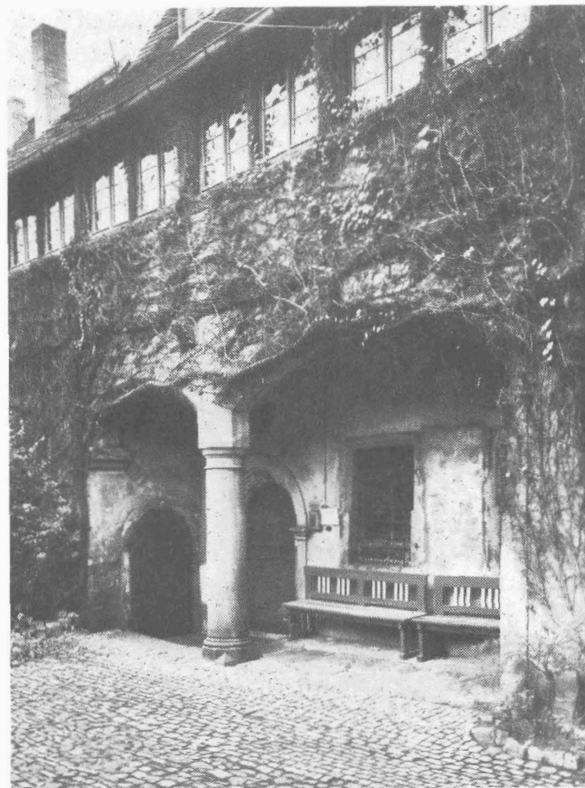
Een blik in de geschiedenis van de exegese maakt duidelijk dat men ook in de Oude Kerk beide exegeses kende.² Toch stonden zij toen niet zo haaks op elkaar. Luther slaakt wel een zucht van verlichting wanneer hij later bemerkt ook Augustinus aan zijn zijde te hebben, maar in de tijd van Augustinus zelf was de keuze voor de éne of de ándere exegese niet zo schokkend. Augustinus staat in een bepaalde lijn van exegese bij dit vers en hij is hier zeker niet vernieuwend bezig geweest. En men had in de Oude Kerk ook niet het gevoel dat het hier nu ging om het openen of sluiten van een paradijspoort.

De uitleggers die bij Romeinen 1,17 namelijk denken aan 'Gods eigen gerechtigheid' hebben dit helemaal niet gedaan met het gevoel dat zij spraken over iets dreigends en bitter.

Zo beroept Tertullianus zich in de tweede eeuw op 'Gods gerechtigheid' in Romeinen 1,17 om tegenover de ketter Marcion aan te tonen dat de goede God van het evangelie niet een andere God is dan de 'rechtvaardige' (en strenge) God van het Oude Verbond. Er is geen tegenstelling tussen beide verbonden, er zijn geen twee goden. De goede Vader van onze Here Jezus Christus is de rechtvaardige Schepper van hemel en aarde.

Bij Origenes vinden wij een beroep op Romeinen 1,17 om aan te tonen dat God de persoon niet aanziet. Hij trekt geen mensen voor. Hij is onpartijdig voor Jood én Griek. Dat is zijn goede gerechtigheid die juist blijkt in een evangelie dat bestemd is voor ieder die gelooft, uit elk volk onder de hemel.

Volgens Gregorius van Nyssa is Gods gerechtigheid te zien in Christus die de toorn van God draagt én wegdraagt.

Luthers geboortehuis in Eisleben.

Reeds uit deze enkele voorbeelden blijkt dat het angstig dilemma waarmee Luther worstelde niet voortvloeit uit de opvatting dat 'Gods gerechtigheid' zou duiden op Gods éigen gerechtigheid. Het vloeit meer voort uit een geestelijke blokkering bij Luther zelf. Het is niet voor niets dat juist in een biografische terugblik een en ander ter sprake komt en dat Luther ook schrijft over zijn eigen levensgevoel als monnik.

Hiermee is niet gezegd dat Luthers worsteling overbodig was. Integendeel: het is de worsteling die iedere zondaar zal hebben voor Gods heilig aangezicht, steeds meer gedrukt door eigen schuld en zonde, totdat het licht van Gods genade in het hart doorbreekt. We constateren slechts dat een reële strijd door Luther werd geprojecteerd op een uitdrukking in Romeinen 1,17 zonder dat de tekst zelf dit vereist.

Een geforceerd slot

In het Lutherjaar moeten wij nuchter constateren dat Luthers exegese van Romeinen 1,17 zeker niet funderend is geworden voor de protestantse exegese van dit vers, ook al werd zijn inzicht in het evangelie bepalend voor het geheel van de reformatische belijdenissen. Wie een blik werpt in de commentaren krijgt zelfs de indruk dat Luthers

² Zie K. H. Schelkle, *Paulus, Lehrer der Väter. Die altkirchliche Auslegung von Römer 1-11*. Düsseldorf ² 1959, 41 vv.

beslissing op leven en dood *hier* geen sporen heeft nagelaten. Al of niet vergezeld van heftige discussie zien wij namelijk beide door Luther tegenover elkaar gestelde exegeses voorkomen. Twee recente commentaren kiezen hier tegen elkaar in. Käsemann³ wil 'Gods gerechtigheid' betrekken op Gods éigen goddelijk recht. Cranfield⁴ daarentegen volgt Augustinus en Luther door 'Gods gerechtigheid' te betrekken op de rechtvaardiging die *wij* nu ontvangen. En hij merkt daar dan, zoveel eeuwen na Luther, rustig bij op: 'Het laatste woord in dit debat is duidelijk nog niet gesproken. Het zou dan ook onverantwoordelijk zijn om te doen alsof de kwestie definitief is beslist naar de ene of de andere kant'. Wat een andere toon dan bij Luther: hoe haaks staat dit laconieke woord van de Engelse Cranfield op de ontdekkerskreet van de Duitse Luther!

Het is ook niet mogelijk om de exegetische keuze die uitleggers maken bij Romeinen 1,17 in enige relatie te brengen tot hun aanvaarden van Luthers geloofsbelijdenis over het evangelie. Wij zien Sanday-Headlam en Schlatter, Greijdanus en Jager kiezen voor de opvatting die Luther juist leerde afzweren: het gaat volgens hen in vers 17 wel degelijk om Gods éigen gerechtigheid en niet om de aan ons geschonken rechtvaardiging.

En wanneer Ridderbos op zijn beurt Luther weer lijkt bij te vallen, geeft hij toch zo'n uitwerking aan zijn exegese dat hij in feite verder van Luthers visie vandaan komt dan exegeten die Luthers *exegese* hier niet volgen. Bij Ridderbos is Gods gerechtigheid niet meer de rechtvaardiging die de zondaar door het geloof verkrijgt: het wordt de 'afgekondigde, principieel-tegenwoordige, in Christus geopenbaarde en dáárom door het geloof om niet ontvangen gerechtigheid'.⁵ Het geloof eigent zich een situatie toe die al vóór het geloof bereikt is. De gerechtigheid verhuist hier als rechtvaardiging van de heilsleer naar de eschatologie.

Kortom: waar zijn nu exegetisch Luthers vrienden in de twintigste eeuw? Die vraag is moeilijker te beantwoorden dan het lijkt. Dit komt toch wel daaruit voort, dat Luther zijn blokkering ten opzichte van Romeinen 1,17 is kwijtgeraakt door het slot te forceren. In 17b staat zeker dat de rechtvaardige door geloof wordt behouden: hij wordt door geloof gerechtvaardigd voor God.

Elders schrijft Paulus dat zo: 'Want allen . . . worden om niet gerechtvaardigd uit zijn genade, door de verlossing in Jezus Christus' en '(God is rechtvaardig) ook als Hij hem rechtvaardigt die uit het geloof in Jezus is' (Rom. 3, 24, 26b). Luther heeft deze waarheid aangegrepen en heeft met dit zwaard zijn vrees voor 'Gods gerechtigheid' bestreden. Daarbij heeft hij echter die gerechtigheid van God geheel weggenomen uit de tekst. Paulus schrijft immers niet dat 'ónze gerechtigheid' in het evangelie openbaar wordt, maar 'Góds gerechtigheid'. Luther had voor dit woord niet zo bang behoeven te zijn, wanneer hij héél vers 17 had gelezen. Daarin staat immers dat Gods gerechtigheid in het evangelie wordt geopenbaard 'uit geloof tot geloof'. Aan Gods recht wordt voldaan in de verzoening door Christus. 'Hem heeft God voorgesteld als zoenmiddel door het geloof in zijn bloed, om zijn gerechtigheid te tonen, daar Hij de zonden die te voren onder de verdraagzaamheid van God waren gepleegd, had laten geworden — om zijn gerechtigheid te tonen in de tegenwoordige tijd, zodat *Hij zelf rechtvaardig is, ook als Hij hem rechtvaardigt die uit het geloof in Jezus is.*'

Bij deze waarheid is Luther wel terecht gekomen. Het was niet nodig geweest (exegetisch) om daartoe het slot van Romeinen 1,17a te forceren alsof daarin niet werd gesproken over Góds gerechtigheid. Nadat het slot door latere exegeten hersteld is, blijkt de sleutel van het door Luther weer ontdekte evangelie er goed in te passen.

Dit alles zegt niets over Luthers exegetische bekwaamheid. Het zegt heel veel over de geweldige religieuze spanning waaronder Luther stond toen hij, nog niets vermoedend van Gods plannen met Europa, in zijn kloostercel knielde voor de rechtvaardige God en bevend streed om opening van een deur naar het paradijs.

Het is uiteindelijk niet de exegese, maar de genade van God geweest die Luther het evangelie als poort naar de hemel heeft doen vinden. Wij herdenken niet een exegetische vondst, maar die kracht van God waarover Paulus spreekt in Romeinen 1,16 als hij het evangelie een kracht van God noemt tot behoud voor een ieder die gelooft, eerst de Jood maar ook de Griek en niet minder de Galaten en Germanen.

J. VAN BRUGGEN

³ E. Käsemann, *An die Römer*. (Handbuch zum NT 8a). Tübingen³ 1974.

⁴ C. E. B. Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*. (ICC). Edinburgh 1975.

⁵ H. N. Ridderbos, *Paulus: ontwerp van zijn theologie*. Kampen 1966, 35.

Luthers werk voor Hans en Greta

Luthers onderduiktijd

Het was 4 mei 1521. Luther, op de terugreis van Worms naar Wittenberg, was zijn leven nauwelijks meer zeker. De paus had hem immers getroffen met de ban en keizer Karel V zou binnen enkele dagen zijn edikt doen uitgaan, waarbij iedere burger werd verplicht om Luther gevangen te nemen en aan de keizer uit te leveren.

Toen greep Frederik de Wijze, de keurvorst van Saksen, in en stelde via een in scène gezette overval de kerkreformatie in veiligheid op de Wartburg. Luther was van het toneel verdwenen: voor de weinigen die met hem op de Wartburg omgingen, heette hij voortaan Junker Jörg.

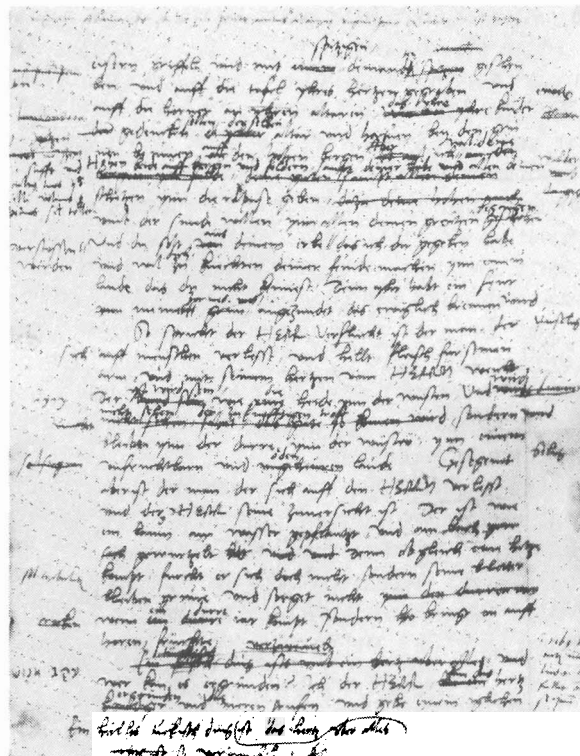
Het verblijf op de Wartburg heeft tot 1 maart 1522 geduurd. In die tussentijd heeft Luther veel belangrijk werk verzet en zich met name zeer ingespannen om het Nieuwe Testament in de taal van het volk over te brengen.

Maar het gaat ons nu niet speciaal om die tien maanden op de Wartburg. We willen aandacht vragen voor het feit, dat Luther in die onderduiktijd grote zorgen te verwerken heeft gekregen: zorgen om de bewaring van het werk van de kerkreformatie in zijn eigen stad Wittenberg. De doperse onrust was daar achter zijn rug binnengedrongen en dat radikalisme werd voortdurend aangewakkerd door wilde prediking en spiritualistische agitatie. Karlstadt — Luthers promotor in 1512 — had op revolutionaire manier ingegrepen in de liturgie; Thomas Müntzer en de Zwickauer profeten begonnen met hun militante optreden de mensen aan hun dromen en gezichten te onderwerpen. Er kwam een 'enthousiasme' over de burgers van Wittenberg, die velen tot beeldenstorm en andere vernielzucht dreef. Intussen verlieten veel studenten de universiteit, want waarom zou men nog studeren, wanneer de Geest rechtstreeks spreekt in en vanuit het hart van de mens?

Zoals ieder verstaat, waren deze wilde tonelen een ernstiger aanslag op de reformatie van de kerk dan alle tegenstand van roomse en keizerlijke autoriteiten. Dat doet ons de grote zorgen van Luther sinds het begin van het jaar 1522 verstaan.

Precies twee maanden na de nieuwjaarsdag verliet Luther de beschermende burcht, op 6 maart arriveerde hij in Wittenberg en drie dagen later stond hij op de preekstoel om het volk terug te roepen tot schriftuurlijke nuchterheid en geduld.

Intussen had dit doperse oproer de zwakte van de pas-gereformeerde kerk aan het licht gebracht. Het overtuigende bewijs was geleverd, dat tal van

1e volledige uitgave van de Luther-bijbel 1533.

zaken op korte termijn geregeld moesten worden. Kennelijk was er een vacuüm, waarvan de 'doorslaande reformatie' misbruik had weten te maken.

Dus lag er voor Luther een zwaar werkprogramma klaar. De liturgie, de school, de ordening van het gemeentelven, de verhouding tussen de reformatische kerk en de overheid, de herwaardering van het huwelijk — al deze zaken riepen om voorlichting, ordening, reformatie.

Wij kunnen er niet aan denken om in één artikel Luthers antwoord op al deze uitdagingen te beschrijven. Wij beperken ons tot het laatstgenoemde onderwerp: de herwaardering van het huwelijk en wij letten daarbij vooral op Luthers korte verhandeling, die onder de titel *Vom ehelichen Leben* in datzelfde jaar 1522 door hem werd gepubliceerd.

Luther leest de bijbel over het huwelijk

Hoe was de situatie ten aanzien van het huwelijksleven in die eerste onstuimige jaren van de Reformatie? Kort gezegd: juist op dit essentiële punt bleek een geweldig vacuüm te zijn ontstaan.

Het roomse huwelijksrecht had immers eeuwenlang de meningen en de praktijk beheerst. Met dát

recht, het zgn. kanonieke recht, had Luther gebroken, toen hij anderhalf jaar geleden, op 10 december 1520, het pauselijk wetboek demonstratief had laten verbranden en daarmee het complete kerkelijke rechtssysteem buiten bedrijf stelde.

Maar het loslaten van het ene rechtssysteem vraagt om invoering van een andere en betere ordening. Ten aanzien van het huwelijk betekende dat voor Luther, dat de *overheid* geroepen was om nieuwe wetten te maken voor dit essentiële samenlevingsverband. Maar zo'n ordening ontbrak geheel in het jaar 1522. Vandaar dat vacuüm, waarin met name het huwelijk terecht gekomen was. Wij horen van chaotische toestanden op dit gebied: hoererij, clandestiene huwelijken en concubinaat (dat noemen wij tegenwoordig 'samenwoning'), terwijl overal waar het roomse systeem aan het wankelen was gebracht, veel onzekerheid over al deze zaken heerste.

Luther gaat zich na zijn terugkeer terstond konfronterende met deze ingrijpende problematiek. Hij werpt zich niet op als wetgever (hoe zou hij ook?), maar presenteert zich als dienaar van het Woord. Hij gaat de bijbel lezen over het huwelijk en wat hij in de bijbel vond, leest hij voor aan ieder die naar hem wil luisteren.

Ongetwijfeld bevat zijn geschrift sterke polemiek tegen het rooms-middeleeuwse systeem. Rome had immers het huwelijk tot sakrament gemaakt, waardoor de huwelijksluiting al sterker in de greep van de kerkelijke jurisdictie gekomen was. Bovendien had het roomse recht de leer van de zgn. huwelijksbeletselen dermate breed uitgesponnen, dat alleen scherpzinnige juristen daarin de weg nog konden vinden.

Tegelijk met deze kerkelijke structurering van de huwelijksluiting waren er al eeuwenlang publieke opinies gevormd, die feitelijk één grote degradatie van het huwelijk betekenden. Werde de huwelijksbelofte niet overtroffen door de kloostergeloften? En staat bij die kloostergeloften niet centraal de belofte van de seksuele onthouding? En inderdaad werd het ongetrouwd-blijven als een hoger gekwalificeerde levensstaat beschouwd dan het leven van Hans en Greta ¹, dat wil zeggen: van de man en de vrouw, die samen een gezin stichten en aan de alledaagse arbeid — de beroepsarbeid en het huishoudelijke werk — hun krachten geven. Dat was immers slechts drukte op het niveau van het 'natuurlijke' leven, terwijl monniken en nonnen zich op het hoge niveau van het

¹ Hans en Greta zijn voorbeeld-namen in het lutherse huwelijksformulier voor bruidegom en bruid. Deze namen hebben dezelfde functie als in ons huwelijksformulier de letters 'N. en N.'.

LUTHER

Hij was en bleef een drift-gebonden boer,
Die zingen kon zoodat het klooster dreunde,
's Avonds sloeg hij verwoed op schonk
en schoer,
En niet de duivel, maar *hij* brulde en kreunde.

Tusschen zijn lachlust en bezetenheid,
Dit fel en onverhoeds vagebondeeren,
Is jarenlang hij slingerend geleid,
Totdat hij zweeg voor 't aangezicht des Heeren.

Hij voelde door zijn afgebeulde bloed
Gods vrijmacht van genade zuivrend stroomen;
Hij, een nieuw schepsel, profeteerde en zong,
En heeft met de oude drift en nieuwen moed,
Den kamp met kerk en keizer opgenomen,
Omdat de Heer hem op de knieën dwong.

Willem de Mérode.

Uit: *Gedichten*, Amsterdam, Baarn.

'geestelijke' leven bewogen.

Luthers verhandeling bevat veel polemiek tegen al deze diep-gewortelde overtuigingen en praktijken. Maar Luther heeft daartegenover niets anders gesteld dan zijn bijbellektuur. Hij heeft de eer van de Schepper herontdekt uit de bijbel en de eerste bladzijden van de bijbel voor de aandacht van zijn lezers gelegd. Zo gaf hij bruidegom en bruid een goed geweten op de dag van hun huwelijksbeloften.

Tegenover de verachting van de vrouw en van het huwelijk heeft hij het schepperswerk van God geprezen en aan de kerk geleerd dat het huwelijk een *ordening* van God is. Dat betekent heel concreet, dat het niet van de vrije keus van de mens afhangt óf hij zich al dan niet van een huwelijk zal 'voorzien'. Gebruiksartikelen kan men al dan niet 'aanschaffen', maar trouwen is een zich begeven in een boven-persoonlijke ordening van God. Wie trouwt, begeeft zich in de 'heilige huwelijke staat' — zoals wij vroeger, even plechtig als ouderwets, zeiden ². En deze levensstaat is een 'heilige staat', waarover dus niemand verachtelijk te spreken heeft. Want God weet beter wat 'goed' is voor ons

² In deze uitdrukking fungeert het woord 'huwelijk' als bijvoeglijk naamwoord.

(Gen. 2 : 18) dan wij en het is daarom de duivel zelf, die de mens van het huwelijk afkerig maakt. Vandaar Luthers stelling, dat het de zonde van veel mensen is dat zij het werk van God vanuit hun eigen gevoel beoordelen, terwijl juist de geopenbaarde wil van de Here hun denken behoort te leiden.

In dit verband vraagt Luther aandacht voor zijn geliefde tekst (Spr. 18 : 22): 'Wie een vrouw vond, heeft iets goeds gevonden en gunst van de Here verworven'. Hij legt daarbij nadruk op het woordje 'vinden': Gods hand moet herkend worden in het tot stand komen van het huwelijk, want God is de eigenlijke Formeerder van het huwelijk en alleen dáárom is deze levensstaat goed. Luther zegt: veel mensen *hebben* wel een vrouw, maar weinigen *vinden* een vrouw. Die velen zijn de blinden, die Gods werk niet opmerken. Daarom spreken zij ook zo gemakkelijk kwaad van hun vrouw en kunnen zij geen huwelijksvreugde vinden, wanneer zij midden in zorgen en beproevingen leven.

Op deze wijze heeft Luther het opgenomen voor de adel van het huwelijk. Hij kon dit doen, omdat de Schriften hem in staat stelden om het werk van God opnieuw te ontdekken. Want het evangelie is de goede boodschap van de Zoon. Maar deze Zoon leert ons — dwaze, kortzichtige mensen — het werk van Vader opnieuw te verstaan. De genade vervreemdt ons niet van de schepping en tilt ons evenmin boven de geschapen levensstructuren uit. De genade verlost ons zozeer, dat wij de schepping van Vader opnieuw met dankzegging leren genieten.

Had Luther niet in datzelfde jaar 1522 tegenover de roomsen en dopersen een uiteenzetting gegeven over 1 Tim. 4³? Klare taal had hij toen gesproken, juist ook in verband met het huwelijk, bij zijn uitleg van 1 Tim. 4 : 4 en 5: 'Want alles wat God geschapen heeft, is goed en niets daarvan is verwerpelijk, als het met dankzegging aanvaard wordt; want het wordt geheiligd door het woord Gods en door gebed'. Zo geldt dan ook van hem, wat de apostel Paulus aan Timotheüs schrijft in vers 6: 'Als gij dit de broeders voorhoudt, zult gij een goed dienaar van Christus Jezus zijn, wél onderlegd in de woorden des geloofs en der goede leer, die gij gevolgd zijt'.

De aktualiteit van Luthers onderricht

De konsekwenties van dit onderwijs van Luther kunnen ons nu snel duidelijk zijn.

Eenzijds giet hij zijn toorn uit over de roomse

praktijken, met name over het verachtelijk spreken over de vrouw en haar dagelijkse werk. Bovendien veroordeelt hij scherp de aanprijzing van de kloostergeloften. Hij achtte die ongeldig voor God en hij was van mening dat ieder zich daarvan door God zelf ontslagen mocht weten.

Anderzijds richt Luther zich tegen de idee dat man en vrouw in de huwelijksluiting alleen met elkaar te maken hebben. De *goddelijke* stand van het huwelijk noemt hij tegelijk een *uiterlijke* en *wereldlijke* zaak. Dat wil zeggen, dat het huwelijk ook funktioneert in het sociale verkeer ('uiterlijk') en dat de overheid als dienaar van God ('wereldlijk') hier ordenend heeft op te treden.

Het betekent dus niet, dat Luther het huwelijk als een slechts-uitwendige of wereldse zaak zou hebben gezien. Het was juist zijn bedoeling om het huwelijk uit de handen van de geestelijken te nemen en toe te vertrouwen aan de overheid; zij moest in haar rechtsvorming plaats inruimen voor deze essentiële zaak.

Bovendien beoogt Luther op deze wijze het kwaad van de clandestiene huwelijken tegen te gaan en de doperse verachting van het ordenend werk van de overheid te bestrijden. Want het huwelijk mag, blijkens het evidente getuigenis van de Schrift, niet worden prijsgegeven aan de menselijke autonomie, of die zich nu uit in hoererij of in verachting. Op deze wijze heeft Luther gestreden tegen de clericalisering én de profanisering van de omgang der geslachten. Daarom heeft hij in 1529 ook een huwelijksformulier aan de kerk geschonken voor de tijd, dat de overheid niet in staat of niet gewillig bleek om in de naam van God de huwelijken te sluiten en te registreren⁴.

Het zijn ongetwijfeld bekende klanken voor lezers die het gereformeerde huwelijksformulier kennen. Maar hierbij moeten wij twee dingen bedenken. Het eerste is, dat bekende klanken voor óns eens nieuwe geluiden waren voor de kerk destijds. De bijbel is in de zestiende eeuw onder een dikke stoflaag vandaan gehaald en alle woorden klonken toen nieuw.

En het tweede dat wij moeten bedenken betreft het feit, dat de zgn. bekende klanken in onze tijd onhoorbaar dreigen te worden door de stoorzenders van de propaganda voor de zgn. 'alternatieve samenlevingsvormen' — een nette term voor

³ *Dass Menschenlehren zu meiden sind. Begründung aus der Schrift.*

⁴ Dit is het zgn. *Traubüchlein* van 1529. Dit huwelijksformulier werd, evenals het doopsformulier, later bij de *Kleine Catechismus* gevoegd. Een rijk idee: het huwelijksformulier als catechetische stof! De *Kleine Catechismus* heet dan ook *Enchiridion*: handleiding voor het christelijke leven.

een vieze zaak. De kritiek op de Schrift staat mede in dienst van deze propaganda, waarin een gesekulariseerd doperdom en een platte zelfbevrediging elkaar gemakkelijk kunnen vinden. Het huwelijk zou niet meer zijn dan een opzegbaar sociaal kontrakt, dat op basis van de samenstemming van twee mensen kan worden gesloten, ook zonder registratie door de overheid of toestemming van de ouders.

In dat geval *hebben* veel mannen wel vrouwen, maar zij *vinden* haar niet meer als een goed geschenk van God. Vandaar, dat velen zich vrouwen 'aanschaffen' en vervolgens 'afschaffen', al naar het de mens goeddunkt. En ook *kinderen* worden niet langer van God verwacht en als zegen van God ontvangen. Zij worden 'genomen' — op de tijd die óns, mensen, schikt. Dus moeten wij niet langer spreken over de kinderen als een geschenk, wanneer het Góð belooft die te geven. We moeten blijkbaar gaan zeggen: als het ons belooft die te nemen.

Daarom zal een Luther-herdenking schijnheilig zijn, wanneer wij niet voor dit fundamentele onderricht vanuit de Schriften buigen en de opvoeding van onze kinderen daarnaar richten. Juist ook onze eeuw heeft het zeer hard nodig, dat de oude, bekende klanken opnieuw worden vertolkt en gehoorzaamd.

Doen wij dat, dan zal het huwelijk ook in moeilijke tijden zijn glans mogen behouden. We zullen ons in gemeenschap mogen weten met God de Vader, die de Schepper is en een van zijn wonderlijkste scheppingswerken ons nog iedere dag in handen geeft.

Op zijn onnavolgbare wijze heeft Luther de glans over het huwelijk weten te vertolken in 1522. Onze natuurlijke rede — aldus Luther — haalt als een slimme hoer haar neus op voor het huwelijk. Zij zegt tot de mannen: moet jij dan kindje wiegen, luiers wassen, bed opmaken, het huilen van kinderen aanhoren en bovendien ook nog een vrouw aanhoren en verdragen?

Maar het christelijke geloof maakt ons de ogen open en ziet al deze geringe en weinig aantrekkelijke werken door de Geest. En wie zó kijkt, ziet dat deze dingen versierd zijn met goddelijk welgevallen als met het kostbaarste goud. Zo'n man zegt: Here, ik ben het niet waard dat ik het kindje zal wiegen en zijn luiers zal wassen. Hoe ben ik ooit tot zoveel verwaardigd? En God lacht met alle engelen en creaturen over zo'n man. Niet omdat hij luiers wast, maar omdat hij het doet in het geloof.

De man die zo sprak, heeft als bekeerde monnik ook voor zichzelf de weg zien opengaan. Dus

trouwde Luther, 41 jaar oud, met een ontvoerde non, Katharina van Bora. Dat huwelijk was voor hem een teken van zijn nieuwe gehoorzaamheid ten opzichte van Gods ordening. En naar Luthers eigen woorden lachten op die dag — het was op 13 juni 1525 — de engelen opnieuw, terwijl alle duivels weenden. Werd niet het geschapen leven door genade vrijgemaakt tot de eredienst voor God?

Zo gaat het toch, wanneer de Geest de kerk en haar leer reformeert? Echte reformatie van de kerk geeft het volk van God een nieuwe toegang tot het leven, dat de Vader van Jezus Christus geschapen heeft. Hoe zouden de engelen zich dan stilhouden?

C.T.

Over huwelijk en seksualiteit

J. Veenstra

VAN PEUTER TOT PUBER

Een bijbelse leidraad bij de moeilijke maar noodzakelijke seksuele opvoeding. Met foto's en verhelderende tekeningen.

175 pag., f 19.90

Walter Trobisch

IK BEN ZESTIEN

'Zestienjarigen zijn geen kinderen meer en toch ook geen volwassenen. Ze streven er naar zich van het gezin los te maken, maar kunnen nog niet op eigen benen staan.' Een intieme briefwisseling tussen tieners en de auteur.

172 pag., f 15.90

Walter Trobisch

WANNEER KOMT DE BABY?

Geboorteregeling in christelijk perspectief.

60 pag., f 4.90

Marleen Ramaker

GETROUWD . . . EN DAN?

Studies over huwelijk, seksualiteit, gezin en opvoeding. Dit boek wil een praktisch hulpmiddel zijn om te ontdekken wat Gods bedoeling met huwelijk en gezin is. Aan het eind van elk hoofdstuk enkele vragen om het gesprek tussen man en vrouw over het behandelde onderwerp te bevorderen.

180 pag., f 15.90

Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij de uitgever

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Postbus 25, 4460 AA Goes, tel. 01100-15591

Luther en de kerkmuziek

Wie in 1983 stil wil staan bij de betekenis van Martin Luther, kan niet voorbij gaan aan de kerkliederen die de reformator op zijn naam heeft staan. Verschillende van Luthers liederen zijn alom bekend en geliefd geworden. Wie kent niet Een vaste burcht is onze God en Luthers berijming van het Onze Vader? om een enkel voorbeeld te noemen. In het geheel van Luthers werk hebben zijn liederen een belangrijke plaats. Zijn liederen zijn bij het gemeentelid bekender dan elk ander aspect van zijn werk, afgezien van het feit dat het aantal — niet zozeer de inhoud — van Luthers stellingen zich in een grote bekendheid mag verheugen. Wat heeft Luther er toe gebracht om zich met de kerkmuziek bezig te houden en wat had hij daarmee op het oog? In dit artikel zal getracht worden om op deze vragen een antwoord te geven.

Luthers opleiding

In de Middeleeuwen en in de tijd van de Reformatie maakte muziek een aanzienlijk deel uit van het vakkenpakket waarin de schoolgaande leerling werd onderwezen. Het onderwijs in dit vak richtte zich zowel op de theorie als op de praktijk. Zo zong Luther in 1497 mee in het koor van de Domschool te Magdeburg, waar de Broeders des Gemenen Levens de scepter zwaaiden. Muziekonderwijs ontving Luther ook toen hij van 1498 tot 1501 leerling was aan de Georgenschule te Eisenach. Zijn kennis van de theorie van de muziek nam aanmerkelijk toe op de fakulteit te

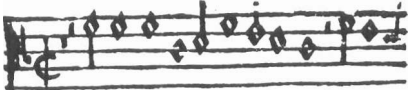
Erfurt, waar hij vanaf 1501 studeerde. Hij werd er ingewijd in de geschriften van belangrijke muziektheoretici als De Muris en Tinctoris. Met name de laatste blijkt Luthers opvatting met betrekking tot de muziek beïnvloed te hebben. Bovendien werd Luther tijdens zijn theologie-studie geconfronteerd met datgene wat Augustinus over de muziek had geschreven. Sinds 1511 lag Luthers werkterrein in Wittenberg, waar hij nauwe contacten onderhield met de componist Johan Walter. Luther beoefende het luitspel, beheerste de compositieleer en kende de werken van alle grote meesters uit zijn tijd en uit de 14de en 15de eeuw. Voorkeur had Luther voor de werken van de componist Josquin des Prez, van wie hij eens heeft gezegd dat deze componeerde zoals hij het zelf wilde; andere componisten deden het zoals de noten het wilden!

Twee soorten liederen

Vanaf 1523 kunnen we Luthers werk aan liederen en liturgische gezangen nagaan. Zijn eerste lied schreef Luther naar aanleiding van de terechtstelling van Hendrik Voes en Jan van Es te Brussel: *Ein neues Lied haben wir an* (Een nieuw lied heffen wij aan). Dit eerste lied was dus een typisch gelegenheidslied. Ook later schreef en componeerde Luther liederen naar aanleiding van bepaalde gebeurtenissen. Zo is *Een vaste burcht is onze God* geschreven naar aanleiding van het feit dat de Turken in 1529 Wenen bedreigden en *Erhalt uns Herr bei deinem Wort* (Bewaar ons Here bij uw woord) bij het verslaan van Ferdinand, de broer van Karel V bij Boedapest in 1541, waar-

**Der xlvj. Psalm/ Dens
noster refugium et
virtus/ etc.**

Martinus Luther.

**Ein feste burg ist unser Gott Ein gar
Erhilff vns frey aus aller not/ die vns
te wehr vnd waffen/ Der alt bñ,
ist hat be troffen/ se seind/**

De oudst bekende notatie van Ein feste burg ist unser Gott, Wittenberg 1533.

So. 47.

**se seind / mit ernst ers ist meint / gros
(macht vns
viel list/ sein grausam rüstung ist / auß
erd ist
nicht seins gleichen.
Mit vnser macht ist nichts gethan/
wir sind gar bald verloren / Es streit
für vns der rechte man / den Gott hat
selbs**

door de weg voor de in Europa oprukkende Turken vrij was. Wat betreft het ontstaan zijn er anderzijds liederen die vooral met het oog op de liturgie zijn geschreven, zoals de berijming van het *Onze Vader*.

Achtergronden

Luthers hymnodische arbeid is niet te verstaan zonder kennis te nemen van het doel dat Luther met zijn liederen had. We moeten daartoe uitweiden over Luthers visie op de muziek. Herhaaldelijk heeft hij zich over dit onderwerp uitgelaten en daarbij blijkt Luther in sterke mate beïnvloed te zijn door middeleeuwse opvattingen. Luther zag, in navolging van Augustinus, de muziek als een geschenk van God, dat de mens op gepaste wijze moet gebruiken. Volgens Luther kunnen we enerzijds het *wezen* en anderzijds de *werking* van de muziek onderscheiden. Wat het *wezen* betreft: Luther kende de muziek als een universeel verschijnsel, dat aanwezig is in zowel het geheel van de schepping, als in de geschapen werkelijkheid waarin de mens leeft. Overal in de natuur is de muziek. Vooral de vogels doen ons verstand staan van Gods wijsheid ('De vogels is het evangelie op de hals geschreven'), maar de menselijke stem doet dat bij uitstek. Met name de muziek vestigt onze aandacht op het wonder van de schepping, maar zonder geloof zullen onze ogen (en oren) daarvoor niet opengaan. Voor Luther is er niets zonder klank. Deze ongekende vreugde over het geschapene kan Luther zelfs een ogenblik doen vergeten dat de wereld verdorven en gevallen is. Hij wilde vasthouden aan de plaats die de muziek, als theoretisch vak — zoals Boethius en Augustinus haar beoefenden — naast astronomie, geometrie en arithmetica in het onderwijs had, een vakkenpakket (en beslist geen keuzepakket!) dat in het middeleeuwse onderwijs regel was.

Naast het *wezen* van de muziek had Luther ook oog voor de *werking* ervan. Ook in dit opzicht is hij sterk afhankelijk van middeleeuws denken. Niets maakt de bedroefden zo vrolijk als muziek. Zij bedwingt haat, nijd en toorn en regeert de menselijke gemoedsaandoeningen, een opvatting die we tot diep in de 18e eeuw, met name bij J. S. Bach (dé lutheraan na Luther?) tegenkomen en in praktijk gebracht vinden. Voor Luther is de werking van muziek zo sterk, dat zelfs de duivel er door wordt verjaagd. Belangrijk is de manier waarop Luther deze visie met zijn theologie verbond. Dat Luther inderdaad muziek en theologie als onafscheidelijk beschouwde begrijpen we beter wanneer we weten dat voor hem woord en taal pas werkelijkheid zijn, wanneer het gehoor die kan waarnemen. Het woord in eigenlijke zin is het

Woord van God en omdat daarbij het geloof in geding is worden de menselijke affecten door dat Woord aangesproken. Het evangelie en de muziek bereiken dus beide het menselijk 'gemoed' en met name op dit punt vertonen theologie en muziek sterke overeenkomst voor Luther. Daarom gaf hij de muziek de eerste plaats na de theologie. Sterker nog: muziek en theologie horen bij elkaar; de muziek is in de theologie besloten. Wie de theologie beoefent komt vroeg of laat de muziek tegen. Het was voor Luther ondenkbaar, dat er ook theologen zijn die de muziek nooit tegenkomen. Theologie en muziek zijn echter niet gelijk te stellen, maar er is sprake van een zeer hechte verwantschap.

Er is echter meer dat theologie en muziek verbindt dan het feit dat beide de menselijke affecten beïnvloeden, en dat is Luthers leer van de rechtvaardiging. Als dank voor Gods goedheid en vergeving behoort de lovende vreugde aan een christen eigen te zijn en wie God wil loven kan niet om de muziek heen. Voor Luther is de muziek de meest wezenlijke uitdrukkingvorm van het christelijk geloof. Vreugde, vooral die van een christen, en muziek horen bij elkaar. Alleen het geloof verstaat deze functie van de muziek en alleen het geloof kan de muziek overeenkomstig haar aard gebruiken, want alle muziek verwijst naar Christus. De duivel heeft, als geest der droefheid bij uitstek, met echte muziek niets te maken. Echte muziek is voor Luther geen droevige muziek. Wanneer Luther spreekt over het loven en danken met het oog op de eigenlijke functie van muziek, bedoelt hij in eerste instantie de woord-gebonden muziek, d.w.z. muziek die bij een tekst is geschreven. Vandaar dat Luther er op wees dat er door het zingen enerzijds lof aan God wordt toegebracht, maar anderzijds wordt de mens ook doordrongen van het woord dat hij zingt. De mens is met zijn hele *wezen* bij het zingen betrokken. De muziek en vooral het zingen heeft bij Luther dan ook een plaats binnen de *verkondiging*. Op zichzelf wekt muziek weliswaar geen geloof, maar de Heilige Geest gebruikt haar wel als *middel* daartoe. In deze zin moeten we een bekende uitspraak van Luther, dat God het evangelie ook door middel van de muziek predikt, verstaan. Het geloof wordt bij Luther dus ook op niet-rationele wijze gewekt. Wat dit betreft was Luther het hartgrondig eens met Calvijn, die muziek die in verbinding met het Woord van God wordt gebruikt — om precies te zijn: de psalmen — vergeleek met een trechter waardoor de verkondiging des te dieper in de mens doordringt.¹ Al benadrukte Luther

¹ Calvijn gebruikt het verbum *entonnoir*.

de grote werking die er van muziek uitgaat, de muziek vervangt nooit de openbaring en zij is ook niet in staat om uit zichzelf geloof te wekken. Dit moet met enige nadruk gesteld worden, omdat de misverstanden over dit aspect van Luthers theologie tamelijk groot zijn.

Taal en muziek

De relatie tussen taal en muziek was in de Middeleeuwen en ook in de 16de eeuw zeer hecht. Bij Luther komt dat tot uitdrukking in het feit dat hij de muziek naast de retoriek en de grammaticale vakken wilde handhaven, zich aansluitend bij wat al eeuwen lang gebruikelijk was. Luther heeft ongetwijfeld een aanzet gegeven tot de hoogst boeiende verbinding tussen muziek en retoriek, de leer der welsprekendheid, die bij J. S. Bach tot een ongekend hoogtepunt is gekomen.² Met name Melanchton heeft, op Luther voortbouwend, de toepassing van de regels der retoriek op de preek wetenschappelijk gesystematiseerd en waarschijnlijk heeft hij vele Duitse componisten gestimuleerd om deze oude regels ook in de compositieleer toe te passen.³ Het samenspel van taal en muziek is nadrukkelijk aanwezig in verschillende van Luthers liederen, zoals *Mitten wir im Leben sind (Midden in het leven zijn wij door de dood omgeven)*, waar in alle drie coupletten de belangrijkste woorden samenvallen met de hoogtepunten in de melodie en *Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort (Bewaar ons, Here, bij uw Woord)* waar dat vooral in het eerste couplet het geval is, alsmede in de manier waarop Luther in zijn *Deutsche Messe (Duitse Mis)* de lezingen zingbaar maakte.⁴

Luther en Calvijn

Doorgaans worden de verschillende opvattingen van Luther en Calvijn ten aanzien van de kerkzang breed uitgemeten. Luther is dan de grote stimulator van de kerkmuziek, terwijl Calvijn afgeschilderd wordt als de bekrompen tobber, die alleen raad wist met de psalmen. Een dergelijk standpunt — men kan het overal lezen en horen — getuigt echter van een verbazingwekkende onzorgvuldigheid, want juist op het terrein van de kerkzang is er veel dat Luther en Calvijn verbindt. Beide waren van mening dat de gemeente door

ZENDINGSKALENDER,
met kleurige foto's van het
zendingswerk van de Geref. Kerken
in Nederland, voorzien van een
duidelijk kalendarium, met op de
achterkant van elk blad gegevens
over het zendingswerk.

**ZENDINGSKALENDER
1984**

De prijs is vastgesteld op f 8,75.
Zendingscommissies ontvangen
hierop een korting van f 1,50.
Bestellingen zenden aan:
KLEEFMAN & VAN DER VEEN BV
Postbus 7, 9610 AA Sappemeer
Telefoon 05980—9 22 47*

middel van het lied antwoord op de verkondiging behoorde te geven. Voor beide stond vast dat zingen de gemeenschappelijke vorm van bidden, loven en danken is. Zowel Luther als Calvijn achten het strofische, d.w.z. het uit coupletten bestaande, lied het meest geschikt voor de gemeentezang. Beide waren overtuigd van de verkondigende kracht van het lied en dat is tegelijk het belangrijkste dat hen verbindt. Verschillen zijn ook aan te wijzen: is voor Luther het zingen de uiting van het christelijk geloof, Calvijn stelt meer de psychische werking van muziek op de voorgrond. Dat in de eredienst alleen het Woord van God mocht klinken bracht Calvijn er toe om in eerste instantie alleen de psalmen en enkele andere berijmde Schriftgedeelten voor liturgisch gebruik toe te laten, terwijl Luther vooral aan het 'vrije' lied — in 16e eeuwse zin! — een plaats gunde.⁵ In tegenstelling tot Calvijn gaf Luther aan het koor een plaats in de eredienst. Calvijn maakte, vooral als verlengstuk van de catechese, in Genève weliswaar gebruik van een kinderkoor, maar hij deed dit uit pedagogische overwegingen: in de tijd waarin het Geneefse psalter ontstond,

² In Bach's tijd waren preek- en motetvorm uitwisselbaar.

³ Zie J. R. Luth, *De musica poetica en de theologie*, in: Mededelingen van het Instituut voor Liturgiewetenschap van de Rijksuniversiteit te Groningen, nr. 15 (1981), pp. 34-39.

⁴ De melodische formules die Luther voor de evangelie- en epistellezing schreef, zijn gebaseerd op de interpunctie in de bijbelvertaling van Hieronymus.

⁵ Het 'vrije' lied bij Luther is in hoofdzaak parafrase van teksten uit de Schrift. De aanduiding 'vrije' lied is hier gebruikt ter onderscheiding van het fenomeen 'berijming' waarbij de onberijmde tekst, zo veel mogelijk is, op de voet wordt gevolgd.

moest de gemeente het zingen van de psalmen nog leren.

Luthers liederen

Het feit dat Luther liederen schreef die door de gemeente konden worden gezongen, is in de 16e eeuw ongetwijfeld een opzienbarend verschijnsel geweest. De ontwikkelingen op het terrein van de liturgie hadden er namelijk toe geleid, dat de gemeente voor de Reformatie niet meer zong. Men kwam in de kerk, zat erbij en keek ernaar (hoe is het nu?). De uitschakeling van de gemeente in de eredienst was rond 900 een feit. Al waren er in de late Middeleeuwen hier en daar pogingen om liederen in de landstaal, die door de gemeente konden worden gezongen, in de liturgie te brengen. Officieel was er geen plaats voor gemeentezang. Het koor en de solisten verzorgden de kerkmuziek. Dat Luther de gemeente weer wilde laten zingen was dus een ingrijpende gebeurtenis.

Luther leefde in een tijd waarin het niet als oneerlijk werd beschouwd om gebruik te maken van wat anderen tot stand gebracht hadden. Veel van zijn liederen zijn dan ook te beschouwen als bewerkingen van reeds bestaande, zowel voor wat betreft de tekst, als de melodie. Luther koos zijn voorbeelden uit het middeleeuwse kerkelijke repertoire en het geestelijk volkslied, terwijl enkele van zijn liederen zelfstandige scheppingen zijn. Een voorbeeld kan dit illustreren. De tekst van *Een vaste burcht is onze God*, een parafrase van Psalm 46, is van Luther, maar de melodie is een bewerking van een reeds in de Middeleeuwen veel gebruikte. Luther wist in dergelijke gevallen echter een goede synthese tussen melodie en tekst te bereiken. Opvallend is, dat de melodieën bij Luthers liederen vaak een gestalte kregen die geacht werd bij de inhoud van de tekst te passen. Wat dit betreft kunnen we twee soorten liederen onderscheiden. In de eerste plaats die, waar de verkondigende, proclamerende tekst meestal met een hoge, korte noot begint. Er wordt een *signaal* gegeven, dat de inhoud van de tekst onderstreept. Twee voorbeelden: *Ein feste Burg ist unser Gott* en *Von Himmel hoch da komm ich her*.⁶ Daarnaast zijn er liederen, zoals het Gebed des Heren, die als gebed een melodie kregen, waarin de eerste en de laatste noot lang zijn en die geschreven zijn in een zogenaamde 'kerktoonsoort' (b.v. dorisch en frygisch), of beter: *modus*, een manier om op muzikale wijze iets mee te delen, om melodisch een be-

paalde houding, afhankelijk van de context, te presenteren.

De enkele eigenaardigheid van Luthers liederen die hier genoemd kon worden, kan iets doen vermoeden van het grote vakmanschap waarmee Luther als Meistersinger bezig is geweest. De ruimte die Luther voor de kerkmuziek maakte als theoloog, heeft in de muziekgeschiedenis diepe sporen nagelaten: zonder Luther zijn de composities van groten als Schütz, Bach, Reger, Pepping, Distler en anderen ondenkbaar.

In het Luther-jaar herdenken wij daarom niet in de laatste plaats dat Luther op de hier aangeduide manier gestalte heeft gegeven aan zijn uitgangspunt, dat het Woord van God ook in een gezongen, adequate vorm onder de mensen blijft.

J. R. LUTH

Verschenen:

Dingen die wij niet zien

door Ds. J. J. Arnold.

Dit boek behelst twaalf preken van deze bekende Amersfoortse emeritus-predikant. De stof wordt aangereikt door de profeet Amos en de brief aan de Hebreeënen. Het samenbindend thema is: geen beeldendienst, maar Woord-dienst; niet het oog, maar het oor. We moeten ons niet laten beheersen door wat we zien, maar door hetgeen we mogen horen. Hoop heeft niets te maken met zien, maar alles met uit-zien op basis van het gehoorde Woord. Dat geeft zekerheid in een wereld waarin alles onzeker is. Bij elke preek is de orde van dienst afgedrukt. Dat maakt het mogelijk dat de preken in de eredienst worden voorgelezen.

Dingen die wij niet zien is een gebonden uitgave van 167 pagina's met een balacron omslag. Verkoopprijs f 23,90 excl. verzendkosten.

Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij de uitgever

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Postbus 25, 4460 AA Goes, tel. 01100-15591

⁶ Deze fraaie eigenaardigheid in Luthers liederen is merkwaardigerwijze niet in de Proefbundel te vinden bij de gezangen 12 en 30.

Luthers bijbelvertaling: Het levende Woord in levend Duits

Tot Luthers hervormende arbeid behoort ook zijn bijbelvertaling. In de eerste plaats wilde hij daarmee het Woord naar de mensen brengen. Dat hij met zijn vertaling ook de hoeksteen legde voor de Duitse standaardtaal zoals die er nu uitziet, is mede een gevolg daarvan geweest.

'Overvloed des harten'

Luther nam geen blad voor de mond. 'Ezels', noemde hij de vertalers, die Mattheus 12 vers 34b weergaven met de woorden 'uit den overvloed des harten spreekt de mond'. Luther: 'Zeg mij, is dat Duits gesproken? Welke Duitser verstaat zoiets? Wat is overvloed des harten voor een ding? Dat kan geen Duitser zeggen, tenzij hij wil zeggen, dat iemand een al te groot

hart heeft of teveel hart; hoewel ook dat nog niet juist is. Want 'overvloed des harten' is geen Duits, net zo min als 'overvloed des huizes', 'overvloed des haards', 'overvloed der bank'. Niet zo, maar zo spreekt de moeder in haar huis en de gewone man: 'Waar het hart vol van is, vloeit de mond van over'. Dat is goed Duits gesproken.'

Bovenstaand citaat is ontleend aan Luthers 'Sendbrief vom Dolmetschen' uit 1530. Acht jaar eerder was zijn vertaling van het Nieuwe Testament gereed gekomen. Met de vertaling van het OT was hij toen nog bezig, want in 1534 pas zou de volledige bijbel van de persen rollen. Het vertaalwerk van de grote hervormer baarde bij vriend en vijand veel opzien, maar dat het door hem gebezigde Duits in de geschiedenis van deze taal zo'n enorme rol zou gaan spelen, zal toen nog wel niemand hebben kunnen vermoeden. Maar daarover in tweede instantie. In de eerste plaats iets over het principe, dat Luther hanteerde bij zijn vertaalwerk. Uit het citaat uit de 'Sendbrief vom Dolmetschen' is al wel duidelijk geworden, dat hij vooral naar begrijpelijkheid streefde en heeft gezocht naar uitdrukkingen en zinswendingen, die gelijkwaardig waren cq. zijn aan die van de Hebreeuwse en Griekse grondtekst, kortom de dynamisch-equivalente vertaalmethode, al bestond die term toen nog niet. Nog een citaat uit zijn zenbrief: 'Men moet de letters in de Latijnse taal¹ niet vragen, hoe men Duits moet spreken, zoals die ezels doen, maar men moet de moeder in haar huis, de kinderen op de straten, de gewone man op de markt erom vragen en naar hun mond kijken hoe ze spreken en daarnaar vertalen, dan begrijpen ze het en merken ze, dat men Duits met hen spreekt'. — Luther, de man van aanzien, de grote theoloog, zich met gespitste oren en misschien wel met lei en griffel mengend tussen de massa's op de zestiende-eeuwse Middenduitse markt, is het beeld, dat bij dit citaat voor ons geestesoog verschijnt. En misschien werkte hij zo ook wel. Zeker is, dat hij vaak dagen, soms weken op zoek was naar de juiste woorden. Eigenlijk is

Luther op de kansel.

¹ Hieruit mag niet geconcludeerd worden, dat Luther de Latijnse vertaling vertaald heeft. Voor de schrijftaal-invoering die het Duits toen nog was, was het Latijn voor wat betreft de zinsconstructie en dergelijke vaak het voorbeeld. Bovendien wilde Luther tonen dat het Duits ook geschikt was om de bijbel erin te vertalen: dus een gelijkwaardige positie innam naast het Latijn.

hij soms jaren aan het zoeken geweest, want in de elkaar snel opvolgende drukken van 'zijn' bijbel bracht hij herhaaldelijk verbeteringen aan.

Vertaalprincipe

Was Luther met zijn vertaalprincipe zijn tijd ver vooruit? Die vraag moet in ieder geval met 'nee' worden beantwoord. Ook al lang voor Luther waren vertalers op de hoogte van verschijnselen als 'taaleigen' en dergelijke. Dat Luther tegenstand opriep met zijn werk, zal echter in de eerste plaats gelegen zijn in het voorwerp van zijn vertaling, namelijk de Heilige Schrift, waarvan een vertaling nu eenmaal meer discussie uitlokt dan zomaar een geschrift. Daar komt bij, dat Luthers tegenstanders vooral in het roomse kamp zaten, waar destijds de opvatting heerste, dat de bijbel helemaal niet begrijpelijk hoefde te zijn voor de leken. Geen wonder, dat roomse geleerden Luthers vertaling zwart probeerden te maken door te verkondigen, dat hij zich niet aan de oorspronkelijke tekst hield. Allicht dat men hoopte op die manier een wig te drijven in de rijen van de Reformatie, want ook daar zullen wel deskundigen geweest zijn, die op onderdelen bedenkingen hadden tegen Luthers vertaling. Nog onze eigen Statenvertalers hebben zich later niets aangetrokken van Luthers kwalificatie 'ezels' en Matth. 12 vers 34b rustig weergegeven met 'uit den overvloed des harten spreekt de mond'. Zo ook nog de NV van het Nederlands Bijbelgenoot-

Over vertaalwerk blijft altijd discussie mogelijk. Daarom is het op z'n minst zeer moedig te noemen, dat Luther het waagde de bijbel op veel plaatsen heel vrij te vertalen. Daarmee gaf hij zich 'eine gefährliche Blöße' of vrij vertaald in modern politiek jargon: stelde hij zich kwetsbaar op. In hoeverre Luther soms té vrij vertaald heeft, is evenwel een vraag, die beter kan worden beantwoord door de kenners van de bijbelse talen. Er is al aangestipt, dat Luther en zijn medewerkers (onder wie Melancton) in ieder geval niet over één nacht ijs zijn gegaan, als het erop aankwam Hebreeuws en Grieks te verduitsen. Dat is punt 1. Punt 2 is, dat het met de dynamische equivalentie van Luthers vertaling vaak wel losloopt, als men haar vergelijkt met de twee zojuist genoemde Nederlandse vertalingen, die wat minder dynamisch-equivalent zouden zijn.³ Zelf getuigt Luther

in zijn 'Zendbrief over het vertalen', dat hij waar twijfel heerste altijd heeft gekozen voor naar zijn gevoel minder juist Duits: '... ich habe eher wollen der deutschen Sprache Abbruch tun, denn von dem Wort weichen'. Hij noemt hierbij als voorbeeld Johannes 6 vers 27c, waar is komen te staan 'diesen hat Gott der Vater versiegelt', maar hij liever zou hebben geschreven 'diesen meint Gott der Vater', omdat dat veel Duitser klonk in zijn oren.⁴

Noord- of Zuidduits

Intussen staat Luthers taalkundige prestatie buiten kijf. Joden en Grieken om het zo maar eens te zeggen, loven zijn indrukwekkende taalgevoel en kijken verwonderd naar de invloed, die zijn vertaling op het ontstaan van het Duits als eenheidstaal heeft gehad. In de tijd van Luther was immers het Duits nog niet veel meer dan een verzameling meer of minder verschillende dialecten. De verschillen deden zich gelden op alle fronten. Uiteraard op het gebied van het idioom, daarnaast op het gebied van grammatica, spelling en uitspraak. Er is zelfs een tijd geweest, dat de Germanistiek in Luther dé schepper van het Nieuw-hoogduits (zeg maar: algemeen beschaafd Duits) zag. Zo kras liggen de zaken echter niet. Wel zag Luther verschillen tussen het Noord- en Zuidduits en trachtte hij meteen al het midden te vinden tussen deze twee uitersten: voor Luther relatief makkelijk, omdat zijn eigen oostelijk Middenduits van nature al een middenpositie innam. Waar hij echt moest kiezen, viel zijn beslissing de ene keer uit ten gunste van de Nederduitse, de andere keer ten gunste van de Zuidduitse variant. Daarbij bouwde de hervormer deels onbewust voort op een al aan de gang zijnde ontwikkeling naar meer eenheid, een ontwikkeling die reeds geruime tijd uitging van de kanselarijen in het Oosten en Zuidoosten. Een andere factor is, dat de boekdrukkers begrijpelijk eveneens het belang van meer taaleenheid terdege inzagen en die ontwikkeling waar mogelijk hebben bevorderd. Waar Luther zelf dacht, dat zijn Saksisch gewoon de beste spraak was van allemaal, knoopte hij dus aan bij een brede beweging naar meer eenheid. Om de spelling van zijn woorden schijnt hij zich daarbij trouwens maar betrekkelijk weinig bekommerd te hebben. Verbeteringen van de zijde van de druk-

² In dit verband zijn de artikelen van prof. Lettinga over de Groot Nieuws Bijbel verhelderend: zie *De Reformatie* nrs. 1 t/m 3 jaargang 59 (oktober jl.).

³ Zie de onder 2. genoemde artikelen. De tekstplaatsen daar genoemd zijn in de GNB in vergelijking met de vertaling van Luther beduidend vrijer vertaald.

⁴ Dat ook de Lutherbijbel de eeuwen door niet honderd procent ongewijzigd kon blijven blijkt uit de 'Revidierte Text' van 1975, waar voor 'versiegelt' inmiddels 'beglaubigt' staat. Men sla het woordenboek van Wallis (Groningen, vijftiende druk) erop na, om te zien dat die term voor de Duitsers inderdaad veel duidelijker moet zijn.

kers liet hij graag aanbrengen: zij konden beter weten dan wie ook, welke schrijfwijze de grootste reikwijdte had. Ook op het gebied van de woordbetekenis was niet alles overal in één klap duidelijk. Bekend is, dat bijvoorbeeld in Zwitserland (dat overigens later zijn eigen met name door Zwingli tot stand gekomen vertaling kreeg) door de drukkers verklarende woordenlijsten werden bijgevoegd. In het Noorden werd Luthers bijbel aanvankelijk nog helemaal niet begrijpelijk geacht en bedekte men zijn taalkleed nog eens met een Nederduitse jas. Dat wil zeggen: men zette Luthers Hoogduits (want zo kon men het uiteindelijke resultaat toch wel noemen) nog eens om in Nederduitse vormen.

Onverlet blijft bij dit alles de kracht, die van zijn vertaling uitging. Luther wilde begrijpelijk Duits schrijven, zo is al duidelijk geworden in dit artikel. Dat is hem gelukt, want zijn vertaling vond — hoewel het beslist niet de eerste was — gretig aftrek. Hij gebruikte woorden, die ook de gewone mensen iets zeiden. Maar hij gebruikte niet alleen de taal van de straat, hij putte waar nodig ook uit 'hoger' materiaal, onder andere uit dat van de Middeleeuwse mystiek, waaraan zowel het Nederlands als het Duits het woord 'invloed' te danken hebben, om maar een voorbeeld te noemen. Het is volgens de taalwetenschappers juist deze synthese van volks- en schrijftaal, die de Luthervertaling haar zeggingskracht verleent. Maar ook dit is nog niet alles. Luther was de eerste bijbelvertaler, die woordjes als 'toch', 'al', 'maar', 'alleen' en 'dan' in de zinnen strooide, om de gesproken gangbare taal zo dicht mogelijk te benaderen. Hij deed dat ook daar, waar ze in de grondtekst en in de Latijnse vertaling ontbraken, bijvoorbeeld in Romeinen 3 vers 28 waar Luther vertaalt '... zonder de werken der wet, *alleen* door het geloof'. Dat het woordje 'alleen' door Paulus zelf niet gebezigd wordt, geeft Luther toe. En hij verdedigt zich door te stellen, dat niet uitsluitend de vloeiendheid (ritme, loop) van de zin hem ertoe heeft gebracht het zelf wel te gebruiken, maar bovenal de kontekst hem daartoe 'met geweld heeft gedwongen'. Een ander voorbeeld is Lucas 15 vers 29, waar Luther schrijft '... nog nooit overtreden', waar 'nog' in de oorspronkelijke tekst ontbreekt.

Invloed van Luthers vertaling

Hoewel de roomsen, zoals al is gesteld, niets met zijn vertaalwerk ophadden, was zijn 'taalgeweld' van een dusdanige kracht, dat ook diverse RK-vertalingen (en de Zwingli-vertaling) zich niet aan de invloed daarvan konden onttrekken. Zo drong van lieverlee in 'heel het Duitse taalgebied de le-

Door overvloed aan kopij moesten twee artikelen overstaan tot het volgende nummer.

Het betreft De christelijke vrijheid bij Luther door prof. J. Kamphuis en Luther (duitse literatuur) van drs. R. Gleason.

vende spraak — en niet het 'papiergeritsel' van de kanselarijen — tot de geschriften door. Luthers bijbelvertaling en de overige werken van deze hervormer betekenen ook de eerste (en waarschijnlijk voornaamste) stap op weg naar de neergang van het Nederduits, dat in het Noorden gesproken en geschreven werd. Daar ook kreeg de Reformatie de grootste aanhang. Jonge dominees namen hun 'Lutherduits' meer naar huis vanuit Wittenberg, kerk(ver-)ordeningen verschijnen in het Hoogduits en zo kreeg deze taal steeds meer een officieel karakter. Het Nederduits klonk op den duur nog slechts in de privé-sfeer en kreeg allengs het stempel 'plat' opgedrukt. Zoals bekend leidt het Nederduits tegenwoordig een van regio tot regio verschillend, maar overal mondeling en kommervol bestaan, omringd door de geur van 'dijk en wad'.

Het mag duidelijk zijn, dat bij Luther van nationale Duitse overwegingen in de zin die wij daar heden aan geven, nooit geen sprake is geweest. Hij wilde Gods Woord brengen naar de mensen en koos daarvoor een taal, die door zoveel mogelijk mensen zou kunnen worden begrepen en niet alleen door kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders met grondige kennis van Latijn en Grieks. Dat heeft literaten door de eeuwen heen aangesproken: 'Zo kwam het, dat Duitse dichters — van de Sturm und Drang tot Brecht — zich steeds weer losmaakten van de academisch-precieuze richting van de Nieuwhoogduitse schrijftaal en graag teruggrepen op het natuurlijke en ongekunstelde Duits van Luther en zijn tijd'.⁵

WIM VERSEPUT

⁵ Geciteerd wordt hier Peter von Polenz in 'Geschichte der deutschen Sprache', negende druk, Berlijn.

Verder gebruikte literatuur (voor zover elders niet genoemd): Frits Martini, Duitse Letterkunde (Utrecht), Hans Eggers, Deutsche Sprachgeschichte (Reinbek bei Hamburg), Atlas zur deutschen Sprache ('79, München), Adolf Bach, Geschichte der deutschen Sprache ('56, Heidelberg).

Luther en het zondvloedgebed

In het zogenaamde Lutherjaar (10 november 1983 is het 500 jaar geleden dat de kerkhervormer Maarten Luther werd geboren) wordt weer opnieuw aandacht geschonken aan Luther als liturg. Terecht! Want het eerste reformatische doopsformulier is van zijn hand. Maar meteen is er de vraag of soms het inmiddels klassieke begin van het gebed vóór de doop van hem kan zijn. In onderstaand artikel wordt daarop nader ingegaan.

Laat het een kleine bijdrage aan Luthers nagedachtenis zijn.

* *
*

In ons Doopsformulier voor de bediening van de heilige doop aan de kinderen der gelovigen luidt het begin van het gebed vóór de doop:

'O almachtige, eeuwige God, Gij die naar uw streng oordeel de ongeloovige en onboetvaardige wereld met den zondvloed gestraft hebt, en den geloovigen Noach zijne acht zielen uit uw groote barmhartigheid behouden en bewaard; Gij die den verstokten Farao met al zijn volk in de Roode Zee verdrinken hebt, en uw volk Israël droogvoets daardoor geleid, door hetwelk de Doop beëindigd werd; . . .' (tekstvorm vóór 1945).

De vermelding van deze twee typische gebeurtenissen onder het oude verbond wordt door de Schrift zelf gerechtvaardigd, 1 Petrus 3,20; 2 Petrus 2,5 en 1 Korintiërs 10,1 vv. Want genoemde teksten noemen beide gebeurtenissen *typen*, *afbeeldingen*, van het nieuwtestamentische *anti-type*: de doop.

Wel kan de vraag gesteld worden of de zinnen omtrent Noach en Farao in het Formulier op de juiste plaats staan. Dr. A. Kuyper Sr. was van oordeel dat ze daar misplaatst zijn: 'Op zichzelf genomen, dient toch geoordeeld, dat deze herinnering aan deze machtige wonderen Gods zeer goed in het formulier zelf kon zijn opgenomen, maar minder gepast in het gebed' (Heraut no. 1043, 19 dec. 1897 = Onze Eeredienst, 1911, pag. 50).

Men kan vragen: *Vanwaar komen die zinnen in ons formulier?*

Over dat zog: 'zondvloedgebed' heeft wijlen prof. dr. W. J. Kooiman een prachtig en zeer goed gedocumenteerd artikel geschreven als bijdrage in een Feestbundel voor prof. dr. G. van der Leeuw: *Pro Regno Pro Sanctuario*, 1950, pag. 285-307 (onder de titel: Het zondvloedgebed). We geven daaruit een en' ander door.

In de reformatie-tijd duiken die zinnen over Noach (en de Farao) en de zondvloed op in een boekje van *Luther: Taufbuchlein* (Doopboekje), in 1523 gepubliceerd en in 1526 herziene uitgave. Toen Luther het eenmaal gepubliceerd had, werden die zinnen al spoedig ook in verschillende, toen opgestelde kerkenordeningen en doopformulieren opgenomen. *Leo Judae* b.v. nam ze al in 1523 op in een formulier voor de kerk van Zürich (Zwitserland). *Caspar Olevianus* deed hetzelfde met die zinnen in 1563 voor Heidelberg en *Petrus Dathenus* vertaalde dat formulier in het Nederlands voor de kerken in ons vaderland (1566).

Omdat genoemde zinnen al gauw wijd en zijd in de doopformulieren voorkomen, meenden sommigen dat die formulieren daarin niet alle van Luthers boekje afhankelijk waren maar van een gemeenschappelijke bron. Nader onderzoek heeft echter aangetoond dat er wel ter dege afhankelijkheid is van Luther.

In 1523 luiden de betrokken zinnen in Luthers Doopboekje als volgt:

'Allmechtiger Ewiger Gott der du hast durch die sintflutt, nach deynem gestrenger gericht, die ungleubige welt verdampt, und den gleubigen Noe selb acht, nach deyner grosszen barmhertzickeit, erhalten. Und den verstockten Pharaon mit allen synen ym rotten meer erseufft, und deyn volck Israel trockenn durch hyn gefuret, damit dis bad deiner heiligen tauffe zukunfftig bezeghnet, und durch die tauffe deyns lieben kinder unsers herren

Luthers sterfhuis in Eisleben (Binnenhof).

Jhesu Christi den Jordan und alle wasser zur sey-
ligen sindflut und reychlicher abwasschung der
sunden geheiligt und eingesetzt.'

Prof. Kooiman beschrijft verder, hoe een en
ander in de formulieren van Zürich enz. is geredi-
geerd. Soms liet men wat weg (b.v. de doop van
Christus in de Jordaan), soms voegde men iets toe.
Doch steeds werden de zondvloed en de Rode Zee
genoemd. Een enkele keer werden die betrokken
zinnen geschrapt als naar men meende daar niet
passend. Soms nam men ze later toch weer op.

Nu is de vraag: *Is Luther de auteur van de be-
trokken zinnen over zondvloed en Rode Zee óf
heeft hij die uit vóórreformatorische formules
overgenomen?* Luther heeft in een naschrift van
zijn doopboekje in 1523 gezegd, dat hij zo nauw
mogelijk heeft aangesloten bij de in Wittenberg
bestaande ritus, om te voorkomen dat men hem
zou beschuldigen een 'nieuwe doop' te willen in-
voeren.

Nu weten we niet precies hoe het doopritueel in
het vóórreformatorische Wittenberg is geweest.
Wellicht is dat 'formulier' nooit gedrukt. De
meeste stadskerken hadden vóór de reformatie
onderling verschillende rituelen. Wel bezitten we
een duitse kerkenordening van Keurbrandenburg
(1540), die wat mogelijk was van de vóórreforma-
torische ritus heeft vastgehouden. Dat geldt ook
voor het doopritueel van Maagdenburg (1497).
'Daarbij blijkt dat Luther inderdaad in grote lijnen
een vertaling (vanuit het Latijn in het Duits; J. F.)
van dit rituele heeft gegeven'.

In dat Brandenburger ritueel nu kwam een ge-
bed voor, beginnend met de woorden 'God onzer
vaderen', dat toen algemeen verbreid was. Luther
laat in zijn vertalende bewerking dat gebed weg
en neemt dan het *zondvloedgebed* op, dat toen
nergens voorkwam! Daaruit hebben vele onder-
zoeken in deze zaak geconcludeerd: 'Luther is de
auteur van het zondvloedgebed! Hij heeft het zelf
gemaakt!'

Prof. Kooiman acht dat zonder meer niet juist.
Hij wijst erop dat het zondvloedgebed een uit-
gesproken oud-kerkelijk karakter draagt. In de
patristische en middeleeuwse literatuur zijn de
typologieën, ook die van zondvloed en Rode Zee,
gemeengoed. Blijkens Luthers geschriften schatte
Luther die typologieën zeer hoog. Wat die typo-
logieën betreft zou Luther dus het zondvloed-
gebed gemaakt kunnen hebben (Kooiman op pag.
295).

Doch daarnaast ontbreekt in die typologische
passage iets, dat Luther niet zou hebben ver-
zwegen, wanneer hij het zondvloedgebed zelf zou
hebben geformuleerd. Het hart van de doop ligt
voor hem in Matteüs 28,19; Marcus 16,16; Romei-

nen 6,3-4; Titus 3,5. Prof. Kooiman drukt dan een
dooplied van Luther af, getiteld: *Von unser heili-
gen Tauffe*. Dat lied bevat geheel Luthers 'doo-
pleer'. Daarin komen herinneringen voor aan het
zondvloedgebed. Het bevat zeven coupletten. Het
eerste luidt:

Christ, unser Herr zou Jordan kam
nach seines Vater willen,
Von S. Johans die Tauffe nam,
sein werck und ampt zurfüllen.
Da wolt er stifften uns ein Bad,
zu waschen uns von sünden,
erseuffen auch den bitteren Tod
durch sein selbs Blut und Wunden,
er galt ein neues Leben.

Dr. J. W. Schulte Noordholt 'vertaalde' Luthers
lied in vijf coupletten. De 'vertaling' van het eerste
vers luidt:

Toen Jezus bij het water kwam,
waar Hem Johannes wachtte,
werd Hij gedoopt, het zuiver lam,
de volheid der geslachten.
Hij daalde neer in de Jordaan,
badwater onzer zonden.
Zijn leven neemt ons sterven aan,
zijn bloed heelt onze wonden.
Zijn sterven is ons leven.

De bewerking in 5 coupletten werd eerst opge-
nomen in de Bundel 102 Gezangen. Proefbundel
1965, no. 38; daarna in Liedboek voor de kerken,
1973, als Lied no. 165.

Luther publiceerde zijn 'dooplied' in 1524 in de
bundel 'Walter's Geystliche gesanck Buchleyn,
Wittenberg 1524. Zie voor nadere gegevens: Een
Compendium van achtergrond-informatie bij de
491 Gezangen uit het Liedboek voor de Kerken,
samengesteld door de Prof. Dr. G. van der Leeuw-
Stichting, 1977, kolom 187 vv., 427-428.

We keren terug tot het artikel van prof Kooi-
man. Volgens hem heeft *Paul Drews*, Studien zur
Geschichte des Gottesdiensten etc., 1910, pag.
106f en 112ff, aangetoond dat de tekst van het
zondvloedgebed teruggaat op *een zeer oud gebed*,
waaruit 'Deus patrum nostrorum' (God onzer va-
deren; zie boven) is genomen en ook het zond-
vloedgebed. Dat zeer oude gebed kwam voort uit
een gebed voor de waterwijding. De conclusie is:
'Alles wijst erop, we hebben het boven gezien, dat
Luther het dooprituele, dat te Wittenberg in ge-
bruik was, zo letterlijk mogelijk vertaald heeft.
De conclusie is dus, dat het oude waterwijdings-
gebed, dat elders reeds lang vervangen was door

het gebed 'Deus patrum nostrorum' in de daar ter plaatse geldende agenda nog voorkwam. Dergelijke lokale afwijkingen van het diocesane rituale kwamen vaker voor. Vele zijn onbekend gebleven, omdat niet iedere plaats een hervormer had, die zulk een variant overbracht in de reformatorische eredienst. Het is dus niet zo toevallig als het lijkt, al blijft het merkwaardig genoeg. Luther heeft niet kunnen weten, dat hij hier (in het zondvloedgebed: J. F.) te doen had met een gebed, dat oorspronkelijk voor de wijding van het water bedoeld was' (pag 301-302).

Op grond van het bovenstaande zijn de volgende gevolgtrekkingen gewettigd:

1. Maarten Luther was in 1523 met de uitgave van zijn Taufbuchlein (Dooptboekje) de eerste, die een reformatorisch doopsformulier publiceerde.

2. Dat formulier bevat een gebed voor de doopsbediening, waarvan het zog. zondvloedgebed het begin vormt.

3. Na 1523 kwamen er méér reformatorische doopsformulieren, die naar vorm en inhoud afhankelijk waren van Luthers formulier.

4. Naar eigen getuigenis van Luther is het formulier de uit het Latijn in het Duits vertaalde bewerking van het doopsformulier, dat in Wittenberg vóór de reformatie werd gebruikt.

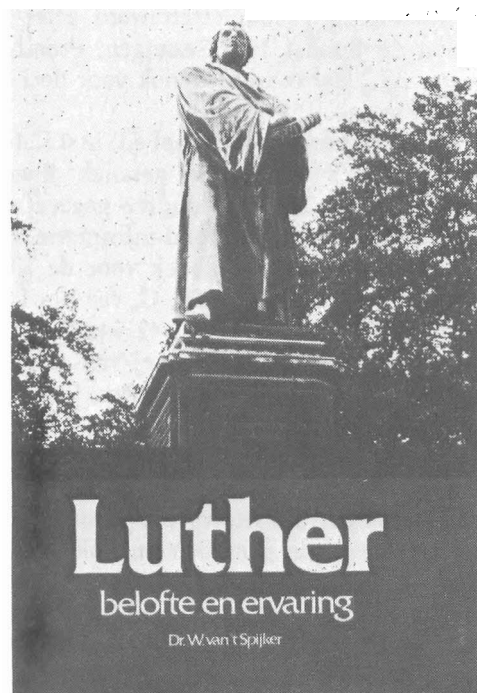
5. Met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid behoorde het zondvloedgebed reeds tot het Wittenbergse formulier, dat door Luther werd vertaald.

6. Het zondvloedgebed is naar zijn inhoud afkomstig uit de eerste christelijke kerk of ook uit de middeleeuwen, waar het behoorde tot een gebed voor de waterwijding.

Emmen

JOH. FRANCKE

Een compleet en handzaam LUTHER-boek

DR. W. VAN 'T SPIJKER

LUTHER — belofte en ervaring

De kerkhervormer Maarten Luther staat in onze tijd meer dan ooit in de belangstelling. Zijn visie op kerk en staat, rechtvaardiging en geloofsaanvechting blijkt ook voor de tegenwoordige mens van groot belang.

De auteur belicht Luthers leven en werk vanuit de begrippen belofte en ervaring. Op die manier wordt Luther als méns geschilderd, en niet als een onbereikbaar figuur uit de kerkgeschiedenis.

Het eerste deel van dit boek staat stil bij een aantal belangrijke perioden en gebeurtenissen in Luthers leven. De theologische achtergronden daarvan worden in het tweede deel uitgewerkt.

De vele foto's en prenten, de registers, de uitgebreide literatuurverwijzingen, een tijdstafel en een kaart maken deze uitgave tot een compleet en handzaam Lutherboek.

256 pag. ruim geïllustreerd
paperback f 27,90 gebonden f 29,75

Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij de uitgever:

OOSTERBAAN & LE COINTRE b.v. Westwal 45, 4461 CM Goes, Tel. 01100-15591

Opvoeden met een appel in de rechterhand

1. Inleiding

Maarten Luther heeft geen afgeronde theorie over opvoeding en onderwijs geschreven. Hij heeft wel als theoloog en als vader pedagogische uitspraken gedaan. Zowel in uitvoerige brieven die aan het onderwijs gewijd waren, als verspreid in zijn preken, tafelgesprekken en boeken. In dit artikel willen we kort stilstaan bij Luthers opvattingen inzake het doel van de opvoeding, bij de praktische opvoeding thuis en bij zijn pleidooien voor onderwijs voor alle kinderen.¹

2. Doel van de opvoeding

Centraal bij Luther staat, dat opvoeding en onderwijs er moeten zijn om te komen 'tot dienst aan God'. Luther werkt dit algemene doel wel verder uit. God dienen is bij hem leven vanuit het geloof en daarom — aannemende de liefde die God schenkt — als Gods *medearbeider* aan het werk gaan. Aan dat doel is de opvoeding thuis en is het onderwijs op school ondergeschikt. De opvoeder staat voor een dubbele opgave: allereerst moet hij

het kind opvoeden tot God. Maar daaraan is onlosmakelijk gekoppeld de opvoeding van het kind tot een leven als christen in een beroep en in het sociale leven.² Treffend is, hoe Luther, in tegenstelling tot wat de Rooms-Katholieke kerk deed, het dagelijks werk en ook het onderwijs in andere vakken dan godsdienstonderwijs en catechismus-uitleg, een plaats geeft in die dienst aan God! Dáárom dient het kind zich ook voor te bereiden op een beroep. Dáárom kan Luther bijv. ook schrijven: 'Een moeder, die op haar kinderen past, die ze te eten en te drinken geeft, die ze wast en baadt, die behoeft naar geen heiliger en godzaliger beroep te vragen'.³

¹ Gezien de beschikbare ruimte kon niet worden ingegaan op de gevolgen voor de opvoeding van Luthers onderscheiding van tweeërlei regiment Gods. Zie daarvoor de in de literatuurlijst genoemde artikelen van Faber en Francke.

² I. Asheim. *Glaube und Erziehung bei Luther*, p. 58.

³ Geciteerd via Lenselink.

Luther en zijn vrouw Katharina (Huwelijksschilderij).

3. De opvoeding in het gezin

Luther is niet onduidelijk in het aanwijzen van hen, die de eerste verantwoordelijkheid dragen voor de opvoeding. Dat zijn vader en moeder. Vader en moeder moeten de kinderen, naar de eis van de wet van God, opvoeden en 'regeren'. Zoals een vorst zijn onderdanen, zo moeten de ouders thuis regeren. Opvoeden is regeren. Luther zegt zelfs, dat zoals de overheid het zwaard draagt (en hij verwijst daarbij naar Romeinen 13), vader de roede moet dragen.

Wie echter mocht denken, dat deze opstelling van Luther ertoe geleid heeft, dat hij een pleidooi ging voeren voor een autoritaire opvoeding, die vergist zich.

Uitgaande van Efeze 4 en Kolossenzen 3 (Vaders, prikkel uw kinderen niet, opdat zij niet moedeloos worden), waarschuwt hij indringend-pedagogisch voor extremen in de opvoeding. De eerste extreme uiting is, dat gezag en tucht in de opvoeding ontaarden in *tyrannie*: ouders gebruiken dan alle middelen om hun doel te bereiken, met het gevolg dat het kind moedeloos, vreesachtig en voor het leven ongeschikt wordt. Luther noemt een voorbeeld uit zijn eigen opvoeding: 'Mijn ouders hebben mij heel streng aangepakt, zodat ik er bang van werd. Mijn moeder sloeg mij eens om één enkele noot zó, dat het bloed te voorschijn kwam. En door deze strenge tucht dreven zij mij tenslotte in het klooster; ofschoon zij het van harte goed met mij meenden, werd ik daar door alleen maar angstig'.

De andere extreme uiting is: opvoeding vervalt tot *laksheid*. Dat zie je bij ouders, die hun kinderen maar laten gaan: het zijn nog maar kinderen, ze weten niet wat ze doen. Luther is ervan overtuigd, dat laksheid in de opvoeding ertoe leidt, dat het kind als volwassene aan niets anders zal denken dan aan eer, een goed leven en rijkdom. Het uiteindelijke doel van de opvoeding wordt dan niet bereikt.

Het opvoedingsbeeld van Luther wordt zo duidelijk: gebruik tucht en wees mild, maar naar de maat van het kind. Laat het gebruik van deze opvoedingsmiddelen er niet toe leiden, dat de *vertrouwensrelatie* — ook volgens Luther een hoofdregel voor de opvoeding — tussen ouders en kinderen wordt beschadigd. Want deze vertrouwensrelatie tussen opvoeder en opvoeding is noodzakelijk, wil men resultaat bereiken in de opvoeding: daar waar kinderen door haat en angst voor hun ouders gedreven worden, heeft de opvoeding slechts olie op het vuur gegooit.

Luther gebruikt het volgende, aansprekende beeld om de goede relatie, het goede evenwicht tussen tucht en mildheid te illustreren: de roede die slaat

en de appel die vader het kind geeft, moeten er alletwee zijn. *Maar daarbij moet de roede in de linkerhand zijn en moet de rechterhand de appel dragen. Het laatste woord is aan de appel, het zichtbare teken, dat het kind ervan overtuigd, dat de vader door liefde gedreven, zijn kind opvoedt en ook tuchtigt, indien nodig.*⁴

Luther in zijn gezin

Duidelijk zal inmiddels zijn, dat Luther uitermate groot belang hechtte aan een goede, op Gods geboden gegronde persoonlijke relatie tussen ouders en kinderen.

In zijn eigen gezin heeft Luther getracht daaraan gestalte te geven. Hij hield dan ook dagelijks *huisonderwijs*. Hij schreef er zijn kleine catechismus voor. Samen werd er dagelijks gezongen, gebeden, werd de wet gelezen. In het gebed thuis was de grote hervormer dan de ootmoedige vader: 'Lieve hemelse vader, daar Gij mij uw naam en uw ambt gegeven hebt, door ook mij vader te maken, verleen mij deze genade: dat ik mijn lieve vrouw, mijn kinderen en mijn gezin christelijk moge opvoeden, regeren en besturen. Geef mij wijsheid en kracht, om hen goed te leiden en op te voeden; en hun een goed hart en een goede wil, om uw leer te volgen en te gehoorzamen. Amen'.

Van groot belang vond Luther het, dat het kind op zijn niveau werd benaderd. Zijn brief aan z'n zoon Hans, uit 1530, is daar een voorbeeld van. Een deel daaruit: 'Ik ken een vrolijke, leuke tuin, waar veel kinderen naar binnen gaan, kinderen die prachtige kleren aan hebben. Ze zoeken appels onder de boom en peren, pruimen en kersen; ze zingen, springen en zijn blij; ze hebben ook een mooi klein paardje, met vergulde teugels en een zilveren zadel. Ik vroeg aan de man van wie de tuin is, wie die kinderen waren. Hij zei: 'Dat zijn kinderen die graag bidden, leren en vroom zijn'. Ik zei: 'Beste man, ik heb ook een zoon, die heet Hansje Luther; mag hij ook niet eens in de tuin komen en van de mooie appels en peren eten en op dat fijne paardje rijden en met die kinderen spelen?' De man zei: 'Als hij graag bidt, leert en vroom is, mag hij ook in de tuin komen, en Flip en Joost ook...'

Luther heeft ergens eens geschreven, dat wij kinderen moeten worden, willen wij kinderen trekken. Hij had dan ook grote waardering voor goede schoolmeesters: 'Ik zou wel willen dat niemand dominee werd, die niet eerst schoolmeester geweest was, want de schoolmeester heeft de routine om eenvoudig te spreken tot de weinig ontwikkel-

⁴ I. Asheim, a.w., p. 55, 56.

den'. Duidelijk zal in ieder geval zijn, dat Luther het kind zag als *kind* en niet als volwassene in zakformaat.

In de officiële pedagogiek wordt welhaast als vaststaand aangenomen, dat het kind eigenlijk pas als kind 'ontdekt' is zo in de 18e eeuw door nieuwlichters als Rousseau en later Pestalozzi en Fröbel. Ten onrechte. Zeker bij de Reformatie van de 16e eeuw en duidelijk ook bij Luther is het kind *als kind* aanwezig.

4. Onderwijs op school

Naar Luthers overtuiging komt naast de opvoeding thuis als aanvulling de opvoeding en het onderwijs op school.

Taak van de overheid

In zijn beroemde brief 'Aan de raadsheren van alle steden in Duitsland, dat zij christelijke scholen moeten oprichten en in stand houden', 1524, schrijft Luther o.a.: 'Gij (= de overheden) beweert, dat het de taak van de ouders en niet van de overheid is om voor de kinderen te zorgen en ze op te voeden. Volkomen waar! Maar als de ouders dat nu niet doen. Moet de opvoeding van de kinderen dan maar achterwege blijven? Hoe zal de overheid zich daarbij kunnen verontschuldigen?' Bovendien, stelt Luther, ook al zijn ouders bekwaam hun kinderen te onderwijzen, dan ontbreekt eenvoudig nog dikwijls de tijd om dat te doen: het dagelijks werk in huis en beroep laat dat niet toe.

Luther pleit niet voor scholen, gesticht door ouders. Hij leefde dan ook in de 16e eeuw! Ook het onderwijs in ons land was in de 16e en 17e eeuw overwegend een aangelegenheid van de overheid. Maar dan wel van een christelijke overheid.

Scholen voor iedereen: jongens én meisjes

Luther pleit er wel voor, dat er scholen komen. Voor alle kinderen, jongens en meisjes. Hoe modern in zijn tijd! Hij pleit daarvoor, omdat hij ervan overtuigd is, dat scholen eraan kunnen meewerken om het *doel* van de opvoeding te bereiken. Daarom moet de school én godsdienstonderwijs geven én, zeg maar, culturele vaardigheden: lezen, schrijven, rekenen, onderwijzen. M.a.w.: uitgaande van het gedoopte kind — en dat doet Luther — is het noodzakelijk al die kinderen te onderwijzen. Dat vloeit voor Luther gewoon voort uit zijn visie op het kind als kind van het Verbond. Dat kind moet de Bijbel leren lezen om zo toegang tot Gods Woord te krijgen. Dat kind moet daarom de moedertaal beheersen. Daarbij komt, dat het kind de genoemde vakken, maar ook geschiedenis en muziek met plezier én via het spel leert. Het motiva-

rondeel

een appelboompje voor de jongste dag
zou Luther planten als hij zeker wist
dat Christus kwam zo na voormiddagwacht,
maar ja een dag is duizend jaar, die mag
Gods eeuwigheidsbeginsel niet ontcrachten
tot een wens of theologenlist,
wie werkelijk gelooft zet zelfs bij mist
een appelboompje voor de jongste dag;
de vruchten overleven wel de kist,
de luiaard heeft zich in de tijd vergist
want duizend wordt in één veeg uitgewist;
de ware tuinman keurt met brede lach
een appelboompje voor de jongste dag

lenze l. bouwers

tieprobleem is terecht bij Luther een aandachtspunt! Luther zegt ergens: 'Waar nu de jeugd wil dansen en springen en wat dies meer zij, wat het hart maar ingeeft, en men dat toch niet kan tegen gaan en het ook niet goed zou zijn, dat allemaal te verbieden, waarom zal men dan niet zulke scholen oprichten als ik bedoel, en zulke kennis ook onderwijzen, daar het nu door Gods genade toch zo gesteld is, dat de kinderen al spelende talen en andere kennis, ook geschiedenis, kunnen leren'.

Luther maakt ook korte metten met de tegenwerping, dat de kinderen thuis niet gemist kunnen worden bij het werk: 'Mijn bedoeling is de jongens een uur of twee per dag naar school te laten gaan, zodat zij de rest van de dag in huis bezig kunnen zijn, een handwerk leren, of wat men maar wil, zodat men het een en ander bereikt, terwijl zij nog jong zijn en de tijd hebben. Anders brengen zij toch tienmaal zoveel tijd door met knikkeren, hardlopen, ballen en stoeien'. Ook de meisjes moeten van Luther naar school: opdat zij hun ambt en beroep beter kunnen vervullen. Luther: 'Zo heeft ook een meisje best de tijd om een uur per dag naar school te gaan en toch in huis haar bezigheden te verrichten: zij brengt toch heel wat meer tijd door met slapen, dansen en spelen. De kwestie is alleen maar, dat men geen zin heeft, om ernst te maken met de opvoeding van de jeugd, noch om de wereld te helpen en raad te verschaffen door haar aan verstandige mensen te helpen. De duivel heeft veel liever met grove blokken hout en mensen zonder betekenis te maken, opdat het de mensen op aarde maar niet al te goed gaat'.

Inhoud van het onderwijs

Wil Luther dus alle kinderen onderwijs laten volgen, ook over de inhoud van dat onderwijs had hij een duidelijke mening. We noemden reeds de aandacht die volgens Luther gegeven moet worden aan godsdienstonderwijs, culturele vaardigheden, geschiedenis en muziek, en de moedertaal. Te wijzen is ook op de grote waarde die Luther hecht aan de lichamelijke opvoeding: een wezenlijk onderdeel van de reformatorische visie op opvoeding. Je lichaam mag immers geen belemmering zijn, maar moet juist geschikt gemaakt en gehouden worden, om je goddelijke opdracht in dienst aan God en naaste te volbrengen.

In het bovenstaande hebben we vooral de volkschool op het oog gehad. Wat betreft de Latijnse school — opleidend voor 'hogere' standen: predikant, arts, leraar, jurist — en de universiteit lijkt Luther zich meer te hebben aangesloten bij wat het humanisme (Erasmus) als noodzakelijke inhoud van het onderwijs zag. Toch is ook daar het godsdienstonderwijs ingevoerd, niet alleen als apart vak, maar ook als zuurdesem dat het hele onderwijs moest doortrekken. Als basis voor dat onderwijs dus.

Luther heeft inderdaad zijn ideeën over het onderwijs niet organisatorisch doordacht en gestalte gegeven. Hij heeft ook geen uitgebreid leerplan opgesteld. Toch is datgene wat Luther aandroeg te beschouwen als de contouren van het leerprogramma voor de scholen tot en met de 17e eeuw, dat de afgestorven 'zeven vrije kunsten' van oudheid en humanisme zal vervangen.⁵

⁵ A. Dolch, *Lehrplan des Abendlandes*, p. 196.

5. Besluit

In zijn denken over opvoeding en onderwijs is Luther uitgegaan van Gods Woord. Vanuit de bijbel gaf Luther praktische informatie voor de opvoeding thuis en gaf hij bouwstenen voor het onderwijs op school. Bovendien wees hij de overheid van zijn tijd op hun plicht om mee te werken aan het bereiken van het opvoedingsdoel, nl. dienst aan God als medearbeider. Luther zag daarbij het kind als kind niet over het hoofd. Op al deze punten week hij af van wat rooms-katholicisme en humanisme voorstonden. Luther is dan ook met opvoeding en onderwijs als Reformator bezig geweest.

Kampen

R. DE BOER

Literatuur

- Ivar Asheim, *Glaube und Erziehung bei Luther*, Heidelberg 1961.
Tj. Boersma, *Het evangelie opnieuw ontdekt*, Groningen 1983.
A. Dolch, *Lehrplan des Abendlandes*, Ratingen 1971³.
J. Faber, *Reformatie en school*, in: *Arbeid van het eerste uur*, 15 jaar G.O.O., Enschede z.j. (1965), p. 8-31.
J. Francke, *Het kind als Gods welgelijkt beeld*, in: *In dienst van de scholen*, Kampen 1982, p. 34-53.
R. Hedtke, *Erziehung durch die Kirche bei Calvin*, Heidelberg 1969.
H. Lenselink, *Luthers betekenis voor onderwijs en opvoeding*, in: *De Reformatorische school*, oktober 1983, p. 453-463.
M. Luther, *Tafelgesprekken*. Verkort en bewerkt door Sipke van der Land, Kampen 1983.
Martin Luther, *Pädagogische Schriften*. Besorgt von Hermann Lorenzen, Paderborn 1969².

AFORISMEN

van Dr. K. Schilder

Deze unieke uitgave bevat ruim 260 kernachtige uitspraken van deze bekende Kamper hoogleraar, gekozen uit 'Tolle Lege' (1952).

96 pagina's, f 9,90

Verkrijgbaar bij de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.
GOES - telefoon 01100 - 15591

Lectuur over Luther

In dit 'Luther-jaar' is er veel lectuur over Luther verschenen. Zoveel dat een Luther-kenner als prof. dr. J. T. Bakker in *Evangelisch Commentaar* verzucht: Het aantal publicaties is niet meer te tellen of te lezen. Nu zal drs. R. N. Gleason in ons blad aandacht besteden aan duitse publicaties van en over Luther. Wij willen enkele nederlandse uitgaven de revue laten passeren en beperken ons daartoe een achttal boeken.

Daarbij zijn we niet zo pessimistisch als de lutherse hoogleraar dr C. W. Mönnich die eens schreef: 'De historicus kan sceptisch doen, omdat hij weet dat herdenkingen, alle herdenkingen, evenzovele geschiedvervalsingen zijn'. Wel realiseren we ons dat bij de schrijvers van diverse boeken het uitgangspunt, of liever het geloofsvooroordeel, een rol blijft spelen. Maar dat is iets anders dan de kwalijke opmerking dat 'alle herdenkingen' *geschiedvervalsing* zijn.

We willen eerst de aandacht vestigen op een interessant boek, waarin Luther zelf aan het woord komt. Dr J. T. Bakker en dr J. P. Boendermaker vormen de redactie van een boek dat 'teksten' van Luther publiceert die in het Nederlands niet of niet meer toegankelijk zijn. Het draagt de titel *Luther na 500 jaar* en biedt interessante stof, door een zevental theologen bijeengebracht en van commentaar voorzien. Vooral 'teksten' uit de vroege periode zijn hier afgedrukt. Zo opent het boek met een advent-preek van Luther uit 1516, dus vóór de publicatie van de 'Stellingen'. Verrassend in deze preek is het diepe verstaan van het evangelie: 'Dit is dus het evangelie, dat is de weldadige en heerlijke boodschap voor de ziel, die door de geïnterpreteerde wet reeds lang verloren en terneergeslagen was, nl. te horen dat de wet vervuld is, d.w.z. door Christus, dat het niet nodig is deze te vervullen, maar dat men enkel in het geloof Hem, die de wet vervuld heeft, moet aanhangen en met Hem gelijkvormig moet worden, want Christus is onze gerechtigheid, heiliging en verlossing' (9).

Jammer dat prof. Bakker in een van zijn commentaren de opmerking maakt: 'Bestaat er niet een onoverbrugbare kloof tussen de manier, waarop mensen vijfhonderd jaar geleden hun geloof vertolkten en dat

wat ons de kern van de zaak lijkt?' (37). Waar het geloof in het ene Woord van God de leiding heeft is er juist *verwantschap* over al die eeuwen heen, naast kritiek die zeker op Luther valt te leveren. Daarom zijn men voorzichtig met de 'commentaren' van dit boek, die het lezen van de tekst van Luther zelf in een bepaald kader plaatsen. Dit neemt niet weg dat juist vanwege deze teksten het een waardevol boek is. Ik denk bijv. aan het laatste hoofdstuk — van prof. dr H. A. Oberman: 'Luther, Israël en de Joden'.

In aansluiting op mijn laatste opmerking over de verwantschap met Luther wijs ik op het voorname uitgegeven boek *Luther en het gereformeerd protestantisme*, waarin een achttal orthodox-protestantse theologen een zeer gedegen overzicht van Luthers theologie geven. Op evenwichtige en wetenschappelijk-verantwoorde wijze worden tal van aspecten van de persoon en het werk van Luther beschreven. Drs K. Exalto opent met een artikel over Luther als christen, theoloog en hervormer. Dr C. A. Tukker schrijft over: Luther-Zwingli-Zürich. Prof. dr W. van 't Spijker gaat breedvoerig in op de belangrijke plaats die Straatsburg in de dagen van de reformatie innam. Dr W. Balke gaat nader in op de verhouding Luther-Calvijn, terwijl prof. Van 't Spijker over het calvinisme en lutheranisme handelt. Vervolgens komt Luthers predestinatieleer aan de orde, beschreven door drs Exalto. Prof. J. Kamphuis schrijft over Luther en de boete. Daarop behandelt prof. dr C. Graafland Luthers leer over Woord en Geest. Prof. dr J. van Genderen bespreekt Luthers visie op wet en evangelie, terwijl dr J. Hoek nader ingaat op Luthers twee-rijkenleer. Het boek eindigt met een epi-log van prof. Van 't Spijker. De auteurs, die juist vanwege hun aanvaarding van de bijbel als het Woord van God zich aan Luther verwant weten, zijn dáárom goede gidsen bij het verstaan van de grote reformator. Wie een degelijk, goed verstaanbaar en betrouwbaar boek over Luthers persoon en theologie wil bezitten moet dit boek aanschaffen.

Onmiddellijk daarna wil ik wijzen op een eveneens uitnemend boek *Het evangelie opnieuw ontdekt* van de

hand van ds Tj. Boersma over 'de betekenis van Luther voor de reformatie van de kerk'. Wie in kort bestek veel over Luther wil weten kan in dit boek terecht. Het leest als een roman, de stof is duidelijk en plezierig ingedeeld en er wordt een eerlijk beeld van Luther geboden, gezien vanuit het standpunt van de gereformeerde confessie. Het is uiteraard lang niet zo fundamenteel als het vlak hiervoor besproken boek, maar het is een zeer betrouwbare gids, geschreven op de basis van 'het ene fundament'. Een aantal goed gekozen illustraties, die niet in de tot nu toe besproken boeken aanwezig zijn, verhoogt de toegankelijkheid van dit fijne boek over Luther.

Wie Luther in zijn persoonlijk leven wil leren kennen kan heel goed terecht bij een bundeling van zijn brieven die door prof. dr J. P. Boendermaker is verzorgd: *Luther, brieven uit de beslissende jaren van zijn leven*. Deze pocket van 198 bladzijden begint met een prachtige kenschetsing van Luther. Ook wordt een duidelijke toelichting bij de brieven geboden. Het boeiende is dat deze brieven, die in 1516 starten, ons zo duidelijk en existentiële de hervormer doen kennen in zijn worsteling om het licht van het evangelie. Er blijkt ook uit hoe hij, onbedoeld, in de stroomversnellingen van zijn tijd is geraakt, bijv. in de strijd met de radicale dopersen. Het boekje eindigt met de ontroerende brief van Luther, twee dagen voor zijn sterven geschreven, waarin de slotwoorden: 'Wij zijn bedelaars. Dat is waar'. Ik zou deze bundeling van brieven willen typeren als een persoonlijke kennismaking met de mens én christen Maarten Luther.

In het bovenstaande wezen we er al op dat Luther zijns ondanks terecht gekomen is in de stroomversnellingen van zijn tijd. Daarover schreef dr M. Ruppert een waardevolle studie *Luther en de boerenopstand*. Het verrassende van dit boek is dat het nieuw licht werpt op de alom ver-guisde aansporingen van Luther aan de 'vorsten' om de boerenopstand met bloedig geweld te onderdrukken. De auteur wijst erop dat Luther zelf de rebellerende boeren tegemoet is gegaan en hen gesmeekt heeft de revolutie te staken. Hij wijst er ook op

dat het 'harde' boekje van Luther *Tegen de roofzuchtige en moorddadige benden der boeren een bijlage* was bij zijn eerdere geschrift *Vermaaning tot vrede*, waarin ook de 'vorsen' op hun taak werden gewezen. Maar de boekdrukpers brachten dit 'supplement', geschreven onder de indruk van de wrede daden door de boeren begaan, *afzonderlijk* op de markt. Daardoor kreeg men een scheefgetrokken beeld van Luthers opvatting.

De schrijver rekent ook af met de marxistische opvatting over de boerenopstand en over het aanvankelijke en latere standpunt van Luther. Hij toont overtuigend aan dat dit niets met de revolutionaire mentaliteit en de klassen-strijd van vandaag te maken heeft.

Dr Ruppert is minister van staat en ere-doctor van de Vrije Universiteit en van huis uit een overtuigd lutheraan. Inderdaad een man die iets te zeggen heeft. Daarom achten wij het des te meer te betreuren dat hij niet wil weten van een fundering van het gezag van de overheid in het vijfde gebod (door hem als echte lutheraan het vierde genoemd!) en daarin zich tegenover Luther en de Heidelbergse Catechismus plaatst (218). Bij het lezen van een boek als het onderhavige blijkt opnieuw, hoe belangrijk toch de aanvaarding van de gereformeerde confessie is en welke 'uitglijdingen' ontstaan bij hen die deze niet aanvaarden. Maar inzake het overheidsgezag stond Luther er dichter bij dan zijn aanhanger Ruppert! Overigens: de laatste schreef een voortreffelijk boek.

Een ander aspect van de duitse hervormer wordt belicht door prof. dr J. T. Bakker: *Luther in de spiegel van zijn liederen*. Uit dit boekje van 47 bladzijden blijkt welk een veelzijdig man Luther was en hoe zeer hij oog had voor Gods volk en zijn lied. Het lied spreekt tot het hart en verjaagt de satan. Dat wist Luther. De tekst van dit boekje, de rectorale oratie van prof. Bakker in 1982, is een lust om te lezen, fijn en teer. Veel treffende citaten uit liederen van Luther worden doorgegeven. De titel van deze 'rede': 'De strik is in tweeën en wij zijn vrij' is ook het slot, door de auteur getypeerd als 'iets van de hoge toon van de vrijheid aan gene zijde van de tristitia'. Johann Sebastian Bach heeft in zijn cantates veel van Luthers teksten verwerkt. Zo wijst Bakker op het prachtige: Es war ein wunderlicher Krieg / da Tod und Leben rungen / das Leben behielt

den Sieg / er hat den Tod verschlungen: over Christus' kruis en opstanding. In het Nederlands: Het was een wonderbare strijd, waar dood en leven worstelden. Het leven overwon en heeft de dood verslonden (26).

Jammer dat de hoogleraar zelf relativistisch spreekt over de leer van Luther: 'Niets komt meer vanzelf over die kloof van de tijd heen. Vroeger vierden we zo'n jaartal. Nu wordt het een vraagteken' (5). Een opmerking die parallel loopt met wat we al signaleerden bij het eerste hier besproken boek.

Nogmaals: wij voelen die kloof niet, omdat het eeuwig evangelie ons met Luther verbindt. En was het niet de grote Bach die, geheel in de lijn van Luther, de cantate no. 2 kon scheppen: 'Delg, o God, de leringen, die Uw Woord verdraaien! Weer toch de ketterijen en alle sekten-geest!'

Wanneer in dit boekje op dát element ook gewezen was, dan was het sterker geweest.

Een populair, maar interessant boekje is ook de *Tafelgesprekken van Luther*. Enkele zijn hiervan door Sipke van der Land in modern Nederlands weergegeven. Het moet bij de familie Luther een gezellige boel zijn geweest, men had vaak veel gasten aan tafel en er werd heel wat gepraat. Enkele van deze gasten, ook studenten, noteerden de woorden van Luther de laatste vijftien jaar van diens leven. Ze lopen uiteen van zeer fijn- en diepzinnig tot soms grof. Uit de vele en dikke boeken, waarin deze tafelgesprekken opgenomen zijn, nam Sipke van der Land er 60 over. Ze laten zich prettig lezen en geven veel levenswijsheid en bijbelse waarheid. Verder ook fabels en anecdotes. Zo lezen we over geloven: 'De werken van God zijn voor het menselijk verstand niet te beredeneren. Ze kunnen geloofd worden maar niet uitgesproken' (52). En over nederigheid: 'Je kunt niet trots zijn op je kennis van de Bijbel, want de Bijbel is er alleen voor Gods eer' (53). En dan een laatste citaat: 'De kinderen gaan nog het beste om met God. Wij oude gekken zeuren over de vraag of de Bijbel wel waar is, en hoe het allemaal kan wat daarin staat, maar de kinderen met hun eenvoudig geloof twijfelen nergens aan... Ik ben zelf doctor in de theologie, maar toch wil ik leven als een kind. Ik hou me vast aan het Onze Vader, de Geloofsbelijdenis en de Tien Geboden. Ik ben nog lang niet zo ver als ik zou willen, en daarom moet ik als een kind blij-

ven geloven' (6).

Een fijn samengesteld 'ruikertje' om zelf te lezen en aan anderen cadeau te doen.

Tenslotte een boek dat al iets eerder verschenen is, in 1981, maar dat, ondanks bepaalde bezwaren, toch de moeite waard is: *Luther als huisvriend*, de nederlandse vertaling van het boek van P. Scheurlen uit 1917 over het huiselijk leven van Luther.

Helaas wordt de 'sfeer' wat bedorven door het ophemelen van Luther als 'dierbare' man en het klinkt wat kneuterig, wanneer over Luther wordt gesproken als 'onze' Luther. Ook valt er groot bezwaar te maken tegen de wijze waarop de schrijver 'de duitse geest' verheerlijkt: 'Luther heeft de Duitse geest gered in een tijd, waarin de Romeanse deze zou verstikken' (10).

Toch geeft dit boek veel stof over het publieke en huiselijke leven van de reformator, over diens vrouw en kinderen, over zijn levensgang en levenswijze. Ook worden treffende, krachtige en schriftuurlijke uitspraken doorgegeven. Bijv. aan het adres van ontrouwe kerkgangers. 'Als ge wel dag en nacht in de kroeg kunt zitten, en ook met goede vrienden kunt kouten en babbelen, zonder dat ge moe wordt en het u moeite kost, dan kunt ge ook wel een uur in de kerk zitten en luisteren om God te dienen en te behagen' (53).

Wanneer we de door ons genoemde bezwaren in rekening brengen, valt er uit dit boek verder veel te leren. Het is gemakkelijk te lezen en biedt een schat van gegevens.

We hebben hier enkele boeken over Luther genoemd die op de nederlandse markt te koop zijn. We begonnen met te wijzen op een uitspraak dat het aantal publicaties over Luther niet meer te tellen of te lezen is. Ook en met name dit laatste maakt een keuze nodig, wil men iets zinnigs en waardevols over de hervormer lezen. We hebben getracht de lezer daarbij te helpen door op bepaalde verdiensten of nadelen van dit achttal boeken te wijzen. Hieronder volgen de juiste gegevens.

N.a.v.

J. T. Bakker en J. P. Boendermaker, *Luther na 500 jaar*. Uitg. Kok, Kampen. f 34,50.

W. Balke e.a., *Luther en het gereformeed protestantisme*. Uitg. Boekencentrum, Den Haag. f 39,50.

Tj. Boersma, *Het evangelie opnieuw ontdekt*. Uitg. De Vuurbaak, Groningen. f 24,50.

J. P. Boendermaker, *Luther, brieven uit de beslissende jaren van zijn leven*. Uitg. Ten Have, Baarn. f 24,50.

M. Ruppert, *Luther en de boerenopstand*. Uitg. Kok, Kampen. f 45,—

J. T. Bakker, *Luther in de spiegel van zijn liederen*. Uitg. Kok, Kampen. f 12,50.

Sipke van der Land, *Luther, tafelgesprekken* (verkort en bewerkt). Uitg. Kok, Kampen. f 12,50.

Paul Scheurlen, *Luther onze huisvriend* (uit het duits vertaald door ds W. de Graaf). Uitg. De Banier, Utrecht. f 37,50.

W. G. d. V.

Op de valreep ontving ik nog het zo juist uitgekomen boek van prof. dr W. van 't Spijker *Luther, belofte en ervaring*.

Het beoogt niet een volledige weergave van Luthers leven en theologie te bieden, maar probeert uitdrukking te geven aan de overtuiging dat Luthers leven 'een diepe eenheid

vormt' (7). Heel zijn leven is een leven uit de belofte van God geweest en zo deed hij 'ervaring' op — geloofservaring — die zelfs tegen 'eigen ervaring' ingaat.

Het boek kent twee delen, waarvan het eerste Luthers levensgang beschrijft, vooral ook de hand van zijn vele geschriften. Het tweede deel gaat breed in op Luthers theologie. Belangrijk is wat daar geschreven wordt over geloof en ervaring. Het geloof verlaat zich op Gods belofte en niet op eigen ervaring, ja het gaat dwars tegen alle eigen ervaring in, tegen het verstand in en tegen het geweten in (197). Maar dan geldt ook: 'Geloof en ervaring zijn niet louter en alleen tegenover elkaar geplaatst en met elkaar in strijd. Er is ook een ervaring, die het geloof zelf maakt. Zij is van andere aard, dan de gewone empirie. Zij is ervaring in een nieuwe dimensie' (198).

Het is een interessant en belangwekkend aspect dat op deze wijze door prof. Van 't Spijker in de aandacht wordt geplaatst. Juist nu er

veel geklaagd wordt over 'verschraving' van het geestelijk leven, is het van belang te wijzen op de geloofservaring. Het geloof doet je toch wat! Het doet ook weldadig aan dat telkens het gevaar van subjectivisme wordt afgewezen. Zo lezen we: 'Toch moeten we nu een opmerking maken. De zekerheid van het heil ligt voor Luther enkel en alleen in de belofte van het evangelie, dat is in het Woord, in de Schrift. En daar moet ze worden gezocht. Anders is de zekerheid niets anders dan een soort valse gerustheid' (198, 199).

Dit boek werd door de uitgever voornaam en smaakvol uitgegeven en wordt (in deel 1) met veel fotomateriaal verlucht. Het eindigt met een duidelijk overzicht aan de hand van jaartallen van Luthers levensgang.

N.a.v. W. van 't Spijker, *Luther, belofte en ervaring*. Uitg. Oosterbaan en Le Cointre, Goes. f 29,75 geb.), f 27,90 (ing.).

W. G. d. V.

Persschouw

In deze Persschouw doen we enkele grepen uit artikelen die over Luther zijn verschenen. Met nadruk op enkele, want er is ontzaglijk veel over hem geschreven.

De kerk is niet populair

Via *Hervormd Nederland* geven we het volgende door:

Prof. dr. Heiko Oberman, Lutherdeskundige, in Elseviers Magazine: 'Wat bij Luther heel sterk naar voren komt, is dat de kerk de lijdende Christus moet vertegenwoordigen, ze moet kerk zijn onder het kruis. Maar dat wil de kerk niet, ze wil er in de statistieken altijd goed afkomen. Dat is ook het grote gevaar van de komende assemblee van Vancouver. Nadat de kerk de arbeiders, de intellectuele elite en nog veel anderen verloren heeft, wil ze niet opnieuw de boot missen en komt dan met een antiracisme-programma. Maar als de kerk gaat herhalen wat de hele wereld al zegt, dan doet zij waarschijnlijk niet haar plicht. Het zou wel eens veel meer de plicht van de kerk kunnen zijn begrip te kweken voor de regering van Zuid-Afrika of voor andere populaire regeringen. Dat nu bedoelt Luther met de lijdende kerk: dat ze niet populair wil zijn door met de grote wereld mee te gaan, maar bereid is impopulair te zijn in navolging van Christus'.

Luther is zo leesbaar

De *Nieuwe Rotterdammer* vertelt over de situatie in de Duitse Democratische Republiek — Oost-Duitsland — dat de Luther-herdenking die van Wagner en Marx overtreft. Het régent boeken en artikelen over Luther en er zijn 250 (!) uitzendingen via radio en t.v. over hem gepland. Eén van de motto's daarbij is:

Luther is zo leesbaar, luidt thans het motto. Hij heeft de Duitsers voor het eerst 'in de bek bekeken' en dat niet alleen vanwege zijn september-testament, de eerste Bijbel in het Duits die in 1522 verscheen. Luthers brieven, pamfletten, tafelgesprekken zijn geschreven in het eerste levendige, literaire volks-Duits. De menselijke 'grobianische' Luther is nu zelfs door de radicaal-linkse uitgeverijen herontdekt. De Eichborn Verlag kwam bijvoorbeeld met een *Ich Martin Luther* van Arnulf Zitelmann, een keuze van Luthers krachtigste citaten. De man die stelde dat vrouwen over kinderen, schapen en ezels moesten heersen en niet over mannen heeft ook verrassende pleidooien gevoerd voor de vrouw, haar erotische vrijheden en seksuele rechten. Luther gaf trouwens nadrukkelijk aan zijn redelijk gelukkige huwelijk met Käthe von Bora de voorkeur boven een koningskroon van welk land in Europa ook.

Luther en het onderwijs

Aan een artikelenserie die M. A. van den Berg in *De Waarheidsvriend* schreef ontleen we het volgende:

In de twee geschriften, uit 1524 en 1530, wijst Luther

op de grote betekenis die de school heeft voor kerk en staat. De preek van 1530 is dan ook in twee delen, het eerste handelt over het geestelijk nut en het tweede over het wereldlijk nut van het onderwijs. Wij merken dus dat wij ook zijn gedachten over het onderwijs geheel moeten zien tegen de achtergrond van zijn zgn. twee-rijkenleer. God regeert niet alleen door het Evangelie, het geestelijk regiment, maar Hij regeert als Heere van de wereld ook in Zijn wereldlijk regiment. Al het onderwijs moeten wij ten diepste van God uit bezien. Hij is daarin de Handelende God, op de wijze van Zijn tweevoudige regering. Het onderwijs hoeft daarom van Luther ook geheel niet in handen te zijn van de kerk, God gebruikt ook de wereldse overheid tot Zijn doel, en ook de middelen die niet direct binnen het gebied van het geestelijk regiment liggen kunnen goed gebruikt worden, zoals bijvoorbeeld de humanistische taalwetenschap die in Luthers dagen een grote bloei doormaakte. Als God ook wereldlijke middelen in Zijn regering gebruik, dan mogen ze niet veracht worden maar dankbaar benut. Als God op deze wijze Zijn wereld regeert, geestelijk en wereldlijk, dan wordt ook de mens in gehoorzaamheid geroepen om dienstbaar te zijn in geestelijke en wereldlijke stand, in ambt en dienst. Het onderwijs mag daarin tot nut zijn. Van God uit gezien gaat het in het christelijk onderwijs om onderricht met het oog op de twee rijken.

Nadat Van den Berg het onderscheid dat Luther tussen 'de twee rijken' maakte nader heeft uiteengezet, vervolgt hij

Luther stelt dan ook met de grootste nadruk dat het nodig is dat ook zij die niet voor een geestelijk ambt bestemd zijn, toch een goede scholing zullen ontvangen om zo God in hun wereldlijk ambt te kunnen dienen. Zo'n goede scholing van de wereldlijke stand ontbrak nu juist tevoren. 'Als we alleen het tijdelijk regiment, met betrekking op de wereld zouden beschouwen, dan zien we dat ze nog in veel hogere mate goede scholen en geleerde mensen kunnen gebruiken dan het geestelijke. Tot nu toe hebben de sofisten zich geheel en al niet daarom bekommerd, ze hebben de scholen zo geheel op de geestelijke stand ingesteld, dat het zelfs een schande geweest is, als een geleerde getrouwd was. Zo iemand heeft zich moeten laten zeggen: 'Kijk een, die wordt werelds en wil niet geestelijk zijn — alsof alleen de geestelijke stand Gode aangenaam zou zijn en de wereldse (zoals ze hem noemen) geheel van de duivel en onchristelijk.

Wij zien dus dat Luthers denken vanuit de tweërlei regering van God, ook wat het onderwijs betreft, niet geleid heeft tot een onverschilligheid wat het tijdelijke leven in deze wereld aangaat, maar veeleer tot een grotere betrokkenheid dan die voor zijn tijd in de scholen te vinden was.

Onder geestelijk ambt wil Luther niet langer verstaan de roomse geestelijkheid, maar het predikambt en alle dienst aan het Woord:

God wil dat deze stand niet ophoudt, maar blijft tot de jongste dag. Wie moeten die stand dan onderhouden? Moeten ossen en paarden, honden en zwijnen dat soms doen? vraagt Luther. Nee, maar mensen moeten het doen, en daarom is het noodzaak dat telkens weer kinderen tot deze dienst worden opgevoed. In zijn preek

uit 1530 doet Luther er de grootste moeite voor om de ouders ertoe te bewegen om hun kinderen voor deze dienst over te hebben. Het ambt wordt door hem met heel de liefde van zijn hart als het kostbaarste goed hoog aangeprezen. Laten de ouders toch bedenken tot welk een machtig werk zij hun kinderen mogen geven. Het is het werk waardoor doden tot leven mogen komen. Het is de dienst waarin ze met het Woord Gods mensen mogen redden uit de klauwen van de duivel en leiden tot het eeuwige leven. Kunnen ouders hun kinderen dan tot een mooier werk laten opleiden dan tot dit dienstwerk?

Laten de ouders en de jongeren onder ons deze woorden van Luther toch ter harte nemen, nu onze Hogeschool — naar het zich laat aanzien — te weinig studenten heeft om de vele vakatures in de kerken te vervullen!

Het evangelie straalt weer helder als de zon, zo schrijft Luther verder om te vervolgen:

Dat is in de kerk lange tijd anders geweest. De duisternis die er heerste, vooral in het verstaan van de schriften, was te wijten aan het gebrek aan kennis van de grondtalen der Schrift. Daarom konden vele dwalingen makkelijk binnensluipen. Maar nu, zegt Luther, moet de wereld zich erover verwonderen 'dat wij het Evangelie zo zuiver en rein hebben, haast net zoals de apostelen het gehad hebben, en dat het gans tot zijn eerste zuiverheid hersteld is en veel reiner is als het ten tijde van de Heilige Hieronymus of Augustinus geweest is. En kortom, de Heilige Schrift is geen nar, en gaat niet met overbodige en onnodige zaken om. Hij heeft de talen voor zoiets nuttigs en nodigs gehouden in de christenheid, dat Hij ze zelfs van de hemel vandaan met Zich heeft meegebracht (Hand. 2). Dat alleen al moest ons genoeg zijn, om ze met vlijt en eer te zoeken en ze niet te verachten, omdat Hij ze nu Zelf weer op de aarde opgewekt heeft'.

'Mens tussen God en duivel'

Zo luidt de titel van een boek van prof. dr H. Oberman, door *Hervormd Nederland* als 'één van de invloedrijkste Luther-specialisten ter wereld' getypeerd. Zijn boek zal ook in het nederlands vertaald worden. We lezen:

De kern van Heiko Obermans nieuwe boek is de doorlopende stelling dat Luther heeft geschreven en gesproken vanuit de vaste overtuiging in de eindtijd te leven. De duivel is bezig in een laatste ronde zijn grote aanval uit te voeren op het werk Gods. 'Waar God een kathedraal bouwt, bouwt de duivel meteen een kapel.' De troost voor de mensen is dat, waar de duivel is, zich óók Christus bevindt.

Hij gaat de duivel verpletteren in de Reformatie, die van God komt. Zelf heeft Luther zijn verzet tegen het papisme nooit als een reformatie gezien. Hij noemde zich nimmer reformator, laat staan protestant. Staande tussen middeleeuwen en nieuwe tijd slingerde hij, in een merkwaardige pendel tussen de oude monnik en de nieuwe leek die hij in zichzelf representeerde, de wereld naar het diepste, intens vernieuwde christelijke geloof. Hij creëerde daarvoor een geheel nieuwe taal en stijl zodat hij ook een groot Duits schrijver mag worden genoemd, een aspect dat in dit Duitse herdenkingsjaar

onder Marx, Wagner en Kafka wel eens extra mag worden bedacht.

Luther was bepaald niet een meeloper met de machthebbers van zijn tijd. Daarover lezen we:

Men kan Luther, die de handschoen durfde opnemen tegen de gevestigde machten van zijn tijd en tenslotte vanuit een klein bruggehoofd het machtige papisme en de keizer van het heilige roomse rijk bestreed, moeilijk integraal beschuldigen van meeloperij met de machthebbers. Er staan trouwens net zo veel pamfletten tegen de vorsten en heersers op zijn naam als tegen boeren en wederdopers. Luther nam Müntzer vooral kwalijk dat hij de vernieuwing van het christelijk geloof ideologiseerde. Die verblindende ideologisering, die uitliep op dromen van totale sociale gelijkmakerij en van een soort eschatologisch derde rijk — waarin Müntzer zich overigens niet minder antisemitisch toonde dan Luther — maakte Luther razend.

Hij zag daar kant en klaar de zelfvergroting in die enkel het werk van de duivel kon zijn. Hij zag heel wat realistischer dan Müntzer dat er weloverwogen lijn zat in de intriges van de vorsten. Müntzer stelde daar enkel zijn grootse, bevolgen dromen tegenover. Terwijl een der zwaarst geharnaste ruiterslegers op de boeren aftrok, preekte Müntzer dat God zelf de boeren zou komen helpen. Hij had ongeveer in de wolken gelezen dat de heilige hooivorken toch zouden overwinnen. Het cynisme, waarmee Luther zich in het beruchte pamflet tegen de boeren richtte, is en blijft afschuwelijk. Het was niet zó misdadig, dat het een rol speelde in de beslissende slag want het pamflet bereikte het volk pas nadat de gebeurtenissen hun beslag hadden gekregen.

Wat dit 'beruchte pamflet' betreft, in de Boekenrevue in dit nummer van ons blad, hebben we gewezen op het bezonnen en verhelderende oordeel over deze omstreden zaak dat dr M. Ruppert geeft in zijn boek *Luther en de boerenopstand*.

Wat het z.g. *antisemitisme* bij Luther betreft wijst Oberman erop dat dit bij hem geen enkele rol speelt, al heeft men er later misbruik van gemaakt en stof tot verwijt aan ontleend:

Oberman legt me uit, hoe Luther vanaf zijn vroegste optreden deze twee kanten, zijn respect voor de traditie van Israël als Gods eigen volk, en zijn zekerheid dat de duivel het judaïsme manipuleerde tegen de reformatie, schijnbaar moeiteloos heeft kunnen verenigen. Het pleit voor de ernst van zijn overtuiging, er was geen enkel politiek of racistisch element in het spel en ook geen anti-semitisme zoals wij dat hebben leren verstaan. Vóór plus minus 1530 kenmerken de pamfletten — en ook de tafelgesprekken — zich trouwens door grote liefde en begrip voor de joden en hun godsdienst. De pamfletten waarin dat stond werden echter in de om-slag wel voorzien van allerlei anti-joodse tekenen of prenten. Deze dingen hingen als vaste gegevens nu eenmaal in de lucht. Ook Erasmus maakt er op grote schaal gebruik van.

Oberman is de verzorger van de nieuwe grote Weimarer Ausgabe van al Luthers geschriften, brieven en boeken. Hij stond erop — zo lezen we

— dat ook een brief van Luther aan zijn vriend Spalatinus, waarin Luther zich grof uitdrukt, werd opgenomen, die tot nu toe uit deze uitgave geweerd werd.

We vragen ons af, of daarin juist gehandeld is. De intimiteit van persoonlijke brieven brengt altijd de vraag mee, of het verantwoord is alles te publiceren. Immers, dergelijke brieven zijn als zodanig nooit voor publicatie bestemd geweest. Is het kies ze aan de openbaarheid prijs te geven?

Dát Luther zich inderdaad wel eens grof kon uitdrukken blijkt ook uit zijn *Tafelgesprekken*, maar — wonderlijk genoeg — is zijn sterk geloof er meteen doorheen geweven, juist ook als het gaat over zijn sterven. Dat dooreengestrengelde merken we b.v. op in een laatste citaat dat ik hier doorgeef:

Luther ziet helemaal niet tegen de dood op. Aan de ene kant zal daar Jezus zijn die hem eindelijk uit een bad vol tranen verlost — want Luther heeft vreselijk aan kwalen en ziektes geleden, waaronder zijn leven lang de ergste vorm van aambeien — en aan de andere kant kan de duivel zijn gang gaan, want de mens is in de dood pas voorgoed ontsnapt. 'Als ik in mijn graf ga liggen, geef ik de maden een vette kluijf doctor te vreten'.

Deze ruwe humor maakt wel duidelijk dat Luther bepaald geen 'heilige' was. Trouwens, de bijbel zelf tekent ons de gelovigen ook niet als 'salonjonkers', zie Hebreë 11.

Voor 'heiligen-verering' is in dit gedenkjaar bepaald geen plaats. Wél voor het éren van God die Luther met zijn rotsvast geloof de weg liet banen voor nieuwe reformatie en ontplooiing van zijn kerk.

W. G. d. V.

Ds. K. Deddens en ds. P. Veldstra

WAARUIT WEET GIJ DAT?

Vragenboekje met vragen over de Heilige Schrift waarin getracht is door de wijze van vraagstelling iets te laten zien van de geschiedenis van het heil en de verbanden in de bijbel.

Tweede druk f 1,—

Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Postbus 25 - 4461 CM Goes - Tel. 01100-15591